Staroslovienčina

Doc. PhDr. Peter Žeňuch, PhD.

Filozofická fakulta MU Brno

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV Bratislava

Najstarší slovanský spisovný jazyk.

Vznik písma
a písomníctvo v tomto jazyku.

Staroslovienčina

- Rozdelenie slovanských jazykov – ZS, JS, VS
- Staroslovienčina – JS pôvod (bulharsko-macedónsky základ)
- Vývin všetkých jazykov z praslovančiny;
- Stsl a psl Musíme vedieť odlíšiť. Stsl hlásky, tvary, väzby sú doložiteľné, na rozdiel od hlások, tvarov a väzieb v psl.
- STSL - JAZYK – misionársky, didaktický, liturgický, cirkevno-organizačný a administratívnoprávny
- STSL. – knižný jazyk
- OSOBITOSTI lokálneho, regionálneho charakteru (nárečové rysy)
- Formovanie štátnych a spoločensko-organizačných jednotiek, administratívnoprávna, svetská a cirkevno-organizačná sféra pôsobenia.
- Šírenie kresťanstva (iroškótske, bavorské a talianske misie)
- Spovedné formuly, Otče náš, Krédo (Credo, Vyznanie viery), Hodine pomiluj ny, liturgovanie

Samova ríša 623-658

- **Samova ríša** (nadkmeňový zväz) Slovanov v strednej Európe zhruba v rokoch 623-658. Informácie o existencii pochádzajú z **Fredegarovej kroniky** (7. storočie, končí rokom 658 po Kr.). *Fredegar (Fredegarius Scholasticus)*. Ďalšie správy o SR – **Obrátenie Bavorov** (Conversio Bagoariorum) z roku 870 a z **Gesta Dagoberti** zo zač. 9. storočia.
- Jadro SR nachádzalo v povodí rieky Moravy (Dolného Rakúska a Slovenska) a na juhozápadnom Slovensku (vrátane malej priľahlej časti Maďarska), teda na územiach, kde neskôr vzniklo Moravské a Nitrianske kniežatstvo.
- Hlavné mesto – Wogastisbur – spomína sa v súvislosti s konfliktom medzi SR a Franskou ríšou, kde Samo r. 631 porazil franského kráľa Dagoberta

Samova ríša 623-658

- Matúš Kučera – Wogastisburg je Bratislava; rímske pevnosti (vrátane Bratislavy) na Dunaji. Českí archeológovia s obľubou označujú niektoré z hradísk v západných Čechách ako Wogastisburg. Lokalizácia vždy vychádza z predpokladu, že franské vojská tiahli do Samovej ríše takpovediac „priamou vzdušnou cestou.“ Pravdepodobné však je, že tiahli tradičnou cestou popri Dunaji.
- 658 zánik SR. Do 9. storočia v dokumentoch žiadne zmienky. Až v súvislosti s Nitrianskym a Moravským kniežatsvom, ktoré bojovali s Avarmi.

Veľká Morava

- Latinské misie na VM, vplyv Franskej ríše a jej mocenských (politických, cirkevných i hospodárskych) záujmov
- VM – snaha odpútať sa a utvoriť samostatnú cirkevno-organizačnú jednotku.
- 862 knieža Rastislav – poslovia u byzantského cisára Michala III. (1. politický motív – Frankovia a Bulharská ríša – spojenectvo, 2. cirkevno-organizačný motív – utvorenie nezávislej cirkevnosprávnej jednotky; 3. šírenie pravej viery v zrozumiteľnom jazyku)
- Konštantín – Filozof; misia medzi chazarmi na Kryme, ostatky biskupa Klimenta (+101)
- 863 príchod Konštantína-Cyrila a Moetoda na Veľkú Moravu.
- 867-869 – cesta do Ríma, súhlas s prekladom Svätého písma do stsl.;
- 868 – stsl – liturgický jazyk Slovanov (spor o trojjazyčný blud)
- 869 – umiera Konštantín, Metod sa vracia na VM

Veľká Morava

- 869 – Metod biskup v Sirmiu na žiadosť Koceľa (franskí klérus v Salzburgu to pochopis ako narušenie ich jurisdickie)
- Zajatie Metoda 869-873
- Ján VIII vystúpil na Metodovu obranu a žiadal, aby panónska metropolia bola obsadená Metodom
- 874 – Metod na VM, misijná činnosť, ohováranie Metoda zo lživej náuky (slovanský jazyk)
- 879 – Metod v Ríme, bula Industriae tuae (880) – potvrdenie Metodovho pravého postoja, arcibiskup, Wiching nitriansky biskup; rozkvet slovanského učilišťa, prekladateľská tvorba; Gorazd námestník Metoda po smrti 885
- Vyhnanie z VM
- Pramene ŽK a ŽM

Vznik písma a písomníctvo

- Hlaholské, Cyrilské
- Predcyrilometodské písmo (ŽK) – Chersones – **обрѣте ту евангеліе и ѱалтыр рꙋскыми писмены**
- Chrabr o písmenách (10. stor.) – kým ešte Slovania nemali písmo, používali vruby a črty, alebo písali gréckymi a rímskymi písmenami bez ustrojenia. No ako možno napísať dobre gréckymi písmenami *bogъ* alebo *životъ* a iné slová podobné týmto?
- Hlaholika dielo Konštantína, historický medzník pre vznik písma a písomníctva
- Hlaholika – tvarová vznešenosť a ornamentálnosť, 38 znakov
- Symboly – kríž, kruh, trojuholník
- Konštantínova hlaholika – zaoblené tvary, Dalmácia – hranatá
- O tom, že Konštntín dobre poznal slovanský jazyk svedčia nosové hlásky, jery a trojaké i (zachované napr. v Kyjevských listoch).

Vznik písma a písomníctvo

- Cyrilika – po Metodovej smrti a po vyhnaní učeníkov, Bulharsko; vplyv gréckej kultúry; základ grécka unciála – majuskula
- Hlaholika ustúpila cyrilike už za vlády Simeona (na prelome 9. a 10. storočia); zásluhu na zavedení má Konštantín, zvaný Bulharský (Preslavský).
- Doplnenie cyriliky o grafémy zastupujúce typické slovanské hlásky (prevzaté z hlaholiky, no zjednodušené)
- Ochrid – slovanské učilište, zachovanie dedičstva, prepisovanie pamaiatok
- Revízie prekladov náboženských textov
- Slavia Latina a Slavia byzantina
- Azbuka

Diakritické znamienka v csl.

- Csl. prevzala diakritické znamienka zo stsl. (odrážajú ortografickú tradíciu)
- V stsl pamiatkach ich používanie nebolo dôsledné
- PRÍZVUK: tri druhy – ostrý (akút), tupý (gravis), cirkumflex.
- 1. ostrý – na hociktorej slabike vrátane poslednej, ak je zakončená na samohlásku (ме́тꙋти, нечѧ́мный, ѻ̑ктоѝхъ)
- 2. tupý – na poslednej slabike, ak je zakončená na samohlásku (любѝ, винѧ̀). Ak po poslednej slabike s ťažkým prízvukom nasleduje jednoslabičné zámeno alebo neprízvučná spojka,, gravis sa menína akút.
- 3. cirkupflex slúži na rozlišovanie pádov v pluráli a duáli od rovnakých tvarov v singulári (ѿ недꙋ̑гъ моѝхъ – недꙋ́гъ мо́й
- PRÍDYCH: neoznačuje zvláštnosti pri čítaní textu (pozostatok z gréčtiny)

Titly v csl.

- Nadriadkové znamienka titly
- 1. **jednoduchá titla** ҃ označuje vynechanie jednej samohlásky, dvoch samohlások, ktoré nestoja vedľa seba, alebo samohlásku a za ňou nasledujúcu spoluhlásku
- 2. **písmenová titla** ͡ pod korou sa píše jedna z vynechaných litier v podobe malého znamienka
- **Kombinované titly** - v jednom slove obidve
- Písmená nad slovami
- **Jerok** ҆ namiesto tvrdého jeru

Hlaholika

a-az
b-buky
v-vědi
g-glagol
d-dobro
e, je-jest
ž-živěte
dz-dzělo
z-zemlja
i-iže
i
j (g, ď)-děrv
k-kako
l-ljudje
m-myslite
n-naš
o-on
p-pokoj
r-rci
s-slovo
t-tvrdo
u-uk
f-fert
ch-chěr
o-ot
f-pe(fita)
c-ci
č-črv
š-ša
y-yžica
jer tvrdé
y-jery
jer měkké
ja, ě-jat
ju
ǫ-ǫs
jǫ-jǫs
ę, ję-(j)ęs

Cyrilika

a-az
b-buky
v-vědi
g-glagol
d-dobro
e, je-jest
ž-živěte
dz-dzělo
z-zemlja
i-iže
i
j (g, ď)-děrv
k-kako
l-ljudje
m-myslite
n-naš
o-on
p-pokoj
s-slovo
r-rci
t-tvrdo
u-uk
f-fert
ch-chěr
o-ot
f-pe(fita)
c-ci
č-črv
š-ša
y-yžica
jer tvrdé
y-jery
jer měkké
ja, ě-jať
ju
ę, ję-(j)ęs
ǫ-ǫs
jǫ-jǫs

Pôvod staroslovienčiny

Diferenciácia staroslovienčiny

Pôvod staroslovienčiny

- Stsl. – najstarší spisovný jazyk Slovanov; lingua sclavinisca, slavonica, sclavina; podľa lingvistických tradícií – starobulharský (poukazuje na nárečový pôvod), starý cirkevný jazyk, altkircheslavische Sprache (dominuje funkčné hľadisko), cyrilo-metodský jazyk (časové obmedzenie)
- PÔVOD STSL.: moravská teória (jazyk moravských Slovienov); panónska teória (Kopitar, Miklosich; na báze jazyka panónskych Slovanov, t.j. Slovincov); bulharsko-macedónska teória (nárečie okolia Solúna).
- **Jsl. znaky stsl.:**
- 1. Psl ort-, olt- na začiatku slova > rat-, lat- (hlásková zmena s cirkumflexovou intonáciou pred ľubovoľnou spoluhláskou)
- 2. tort, tolt, tert, telt > trat, tlat, trět, tlět (gradъ, glava, brěgъ, mlěko) – metatéza likvíd
- 3. Zjednodušenie dl, tl > l (mylo, omelo, palъ, plelъ)
- 4. kv, gv > cv, zv pred ě a i

Pôvod staroslovienčiny

- **Znaky spoločné s vsl. jazykovým prostredím:**
- Striednica s za ch (musě, dusě) – palatalizácia velár
- Cv-, dzv- za staršie kv-, gv- pred ě a i (cvětъ, cvisti, dzvězda)
- Epentetické l (zemľa, lovľǫ, ľubľǫ) – okrem bulharčiny

- Po príchode na VM - západoslovanské jazykové prostredie – používanie vlastných textov (Krédo, Otče náš, spovedné formuly, krstné formuly) – postupné prispôsobovanie sa domácemu prostrediu – infiltrácia jazykových prostriedkov – vznik **veľkomoravskej podoby stsl.**

- **Žánrový a štylistický rozvoj jazyka**
- **Vznik kultúrneho jazyka v prostredí VM**

Pôvod staroslovienčiny

- **Znaky veľkomoravskej staroslovienčiny**
- 1. dôsledné zachovávanie a rozlišovanie jerov (čьstъ, vъ)
- 2. zachovávanie a rozlišovanie nosoviek
- 3. západoslovanský reflex *c, z (dz)* za praslovanské *dj tj* na rozdiel od *št, žd* v bulharsko-macedónskom prostredí (nasyceni – *nasyščenije, pomocьjǫ, podazь*
- 4. striednica šč za psl stj, skj
- 5. tvar inštrumentálu singuláru maskulín a neutier pri pôvodných o-kmeňoch je podľa u-kmeňov (sufix -ъмь namiesto jsl. –омъ)
- 6. prenikanie tvarov gen. sg. osob. zámena 1. os. *mne* - *mene*
- 7. prefix vy- namiesto –iz (vynesti, vyrinǫti)
- 8. predadzovanie zániku epentetického l
- 9. Ďalší vývin jerov a nosoviek
- 10. Tretie jať Bogorodicě popri dušę (2.sg; 1, 4,5.pl. a-kmeňov a 4.pl.o-kmeňov

Pôvod staroslovienčiny

- Lexikálny fond VM-stsl.: všeobecný charakter; menšia časť - nárečová diferencovanosť
- Všeobecný charakter äzákladné reálie, príroda, životné situácie, potreby, pohyb, názvy živočíšnej a ľudskej ríše, pracovné nástroje, výrobky, aktivity, názvy rodiny, príbuzenské zväzky a vzťahy, spoločenské a rodové zaradenie.
- Prevzaté slová z gréčtiny – liturgické predmety, odevy, pomenovania typov svätcov – (igumen, potirion, chiton, katasarka) – kalkovanie: blagosloviti (eulogein) veličati (megalinein), milosrdenstvo (euergesia)
- VM stsl – prevzaté tvary z latinčiny – biskup, mnich, žalm, oltar, ocot, omša (mьša), križь
- PANONIZMY-MORAVIZMY: godina, napastъ, neprijaznь, klerьcь, prachnenъ, životъ, prositi (namiesto moliti), račiti,

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- FONETICKÁ ROVINA
- 1. Presné zachovávanie a rozlišovanie jerových hlások (rozlišovanie zmyslu slova – jesmь a jesmъ)
- 2. Zachovávanie a rozlišovanie nosoviek ѫ a ѧ (prípadne jotovaných nosoviek) – пѫть a пѧть
- 3. Presné rozlišovanie ы a и (народи – zástupy; народы - národy)
- 4. V hlaholskom písme máme jednu literu, za ktorú v cyrilike máme dve, napríklad: ѧ a ѣ (ѣко, ꙗко, ѧко) – neexistencia litery predpokladá neexistenciu hlásky; pravdepodobná spoločná výslovnosť ako ä (podnes v macedónskych nárečiach)
- 5. V stsl sa nevyskytovali samohlásky ы, ь, ъ na začiatku slova. Pred nimi sa vyvinulo epentetické v alebo j (възѧти)
- 6. Za pôvodné *tj, *kt > št; za pôvodbne *dj > žd (*světia, *media) – v zsl jazykoch je jednotná striednica *c, dz, c.*

  V staroslovienskych pamiatkach sa však výslovnosť šť a žd iba predpokladá

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- 7. Zachovávanie epentetického l (z *pj, bj, mj, vj*)
- 8. Palatalizácia k, g, ch > č, dž, š (zsl. mucha, muše, vьsь vьšь)
- 9. kv, gv > cv, zv (okrem veľkomoravizmov)
- 10. Hlaholská abeceda má znak pre grécke g (angel)
- 11. tl, dl > l (plel, kral)
- 12. –or-, -ol-, -er-, -el- > ra la, rě, lě (vsl. -oro-, -olo-) (glava mlieko)
- 13. or-, ol-, er-, el- > ra-, la (ramo, rakyta, rokyta, lakeť, loket, lokoť)

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- MORFOLOGICKÁ ROVINA
- 1. I.sg. a-kmene a ja-kmene -ojǫ, -ejǫ (ženojǫ, dušejǫ) – neskoršie slov. jaz. iba –ojǫ.
- 2. imę – imene; kamen – kamene (e-kmene); tělo – tělese; slovo - slovese (s-kmeme); otročę - otročęte
- 3. dlhé tvary adjektív (dobrajeho, dobrajemu, novajego, , novujemu) – neskorší vývin novaago, dobraago
- 4. Inšt. sg. M a N o-kmeňov zakončenie –omь (rabomь, bogomь, lětomь). Zsl a Vsl zakončenie –ъmь (bogiem bohem, létem) – pod vplyvom koncovky podľa skloňovania u-kmeňov
- 5. duša - dušę, zemlja - zemlę, krajь - kraję (G sg., N a A pl. ja-kmeňov; A pl. Jo-kmeňov -ę); v ZSL prostredí ѣ.
- 6. Starobylé aoristové tvary asigmatických slovies: придъ, прибѣгъ (1.os.sg.); речѐ, придѐ (3.os.sg.); придѫ, исъхѫ (3.os.pl.)
- 7. Starobylé aoristové tvary sigmatických slovies: въынѣсъ, съблѭсъ, рѣхъ (1.os.sg.); съблѭсѧ, рѣш ѧ (3.os.pl.)
- 8. dlhé tvary imprfekta slovies (veděachъ, glagolaachъ, stojaachъ)

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- 9. 2.os. Indikatívu prézenta tematických slovies má zakončenie –ši (dvigneši, znaješi, prosiši, trьpiši)
- 10. 3os.sg. a pl. indikatívu prézenta má zakončenie –tъ (jestъ, beretъ, dvignetъ, sǫtъ, berǫtъ, znajǫtъ)

SYNTAKTICKÉ ZNAKY

- 1. Datívne a genitívne adnominálne konštrukcie: otъpuštenьje grěchomъ, chramъ molitvě, bratrъ mi.
- 2. absolútny datív: tvorca nebu i zemlě
- 3. bezpredložkové spojenia typu: kosnǫ sę rizě jego, semь městě.
- 4. používanie akuzatínych tvarov zámen v prízvučnom postavení vъspěti ti, otъdati ti za sę

- SLOVNÁ ZÁSOBA
- Archaickosť slovnej zásoby

Cirkevná slovančina

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- V slavistike sa označuje súčasný liturgický jazyk veriacich byzantského obradu (pravoslávnych a gréckokatolíkov)
- CSL. – vývinový stupeň stsl.
- STSL. – ako živý jazyk zaniká skoro – koncom 11. st.
- ZÁNIK STSL. – **vonkajšie príčiny** – vznik slovanských jazykov a ich vplyv na stsl.; **vnútorné príčiny** – vývinové zmeny v stsl., zmena fonetického systému a gramatickej štruktúry (zánik nosoviek a ich zmena na ja alebo ju /ѧ ꙗ ю ꙋ/ a tiež zánik redukovaných hlások **ь** a **ъ v** slabej pozícii a ich vokalizcii v silnej pozícii (ъ > o, resp. e, a alebo ь > e).
- STSL. v 11. a 12. st. neprestala existovať, ale pretavila sa do podoby csl. A jej sféra použitia bola predovšetkým v cirkevno-náboženskom prostredí.
- VZNIK CSL., v ktorom popri črtách stsl. nachádzame osobitosti živých národných jazykov. Vznik redakcií csl.

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- Vznik redakcií csl. – česko-slovenský, panónsko-slovinský, bulharsko-macedónsky a východoslovanský (ruský, ukrajinský a bieloruský)
- Napríklad pre čsl. typ csl. (pamiatky legendy o sv. Václavovi, Besědy Gregora Veľkého, Pražské hlaholské zlomky, Kyjevské listy, Viedenské zlomky a pod.) – znaky:

- A) dôsledná zmena *c* za psl. *Dj (chvaljęcim)*; *z/dz* za psl. *tj (rozъstvo)*; *šč* za psl. *skj (sudišči)*
- *B) zachovávanie spoluhláskovej skupiny –dl- (vьsedli, světidlъna)*
- *C) nedostatok epentetického ľ (prěstavenije, země)*
- *D) prefix vy- namiesto –iz (vynesti, vyrinǫti); prefix roz- namiesto ot (rozlučiti namiesto otlučiti)*
- E) striednica za ę je **e** alebo **a** – snaha vystihnúť artikuláciu hlásky za psl. ę, ktorá sa odlišuje od hlásky *ä* (maso, mäso; vsl. miaso). Pričom **[ä]** je prepisom hlásky ѣ (ѣко, Словѣнѣ, дѣва)

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- F) Kontrahované tvary stachu namiesto stojachu
- G) lexikálne tvary: križ, mьša, račiti, neduh, život, vratnik, isprva, выинѫ (namiesto prisno „stale“) a pod.
- H) prenikanie tvaru osobného zámena *mne* namiesto *mene* v 2.páde Sg.
- *Do vsl. priestoru sa csl. dostala vďaka bulharskému vplyvu.*
- 1. obdobie – 12. – 14. stor. (staršie obdobie csl.) – bohoslužobné texty, literatúra a admibnistratívne dokumenty s prvkami živej reči
- 2. obdobie – 14. – 1.pol.17.stor. (stredné obdobie csl.) – pravospisná reforma bulharského patriarchu Jevfemija
- 3. obdobie - 2.pol.17.stor. – pol.18.stor. (novšie obdobie csl.) – úpravy bohoslužobných textov, začal sa používať prízvuk, ktorý upravoval výslovnosť
- 4. 2.pol.18.stor. (nové obdobie csl.) novoupravené bohoslužobné knihy, vydanie tzv. jelizavetskej Biblie, vznik novocirkevnoslovanského jazyka, resp. synodálnej csl.

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- Gramatiky:
- Prvé snahy zachytiť csl.gramatiku koncom 14. storočia (referoma patriarchu Jevfemija). Reforma bohoslužobných textov. Bulhari, Srbi, Rumuni používali liturgickú cirkevnú slovančinu a vnášali vlastné jazykové prostriedky. Odlišovanie jednotlivých textov, snaha o zjednotenie (tzv. druhý bulharský vplyv) – unifikácia csl. textov.
- Zblíženie vsl. a jsl. jazykov – archaizáciaslovanského písma (návrat ku graféme ѫ, zavedenie tvarov тръгъ, плъкъ namiesto търгъ, пълкъ, nahrádzanie ъ za ь; používalo sa ѧ namiesto ѧ (Мѧрїѧ); začali prenikať tvary между namiesto межа a свѣщѧ namiesto свѣчѧ.
- Druhý bulharský vplyv však už neprekazil vznik národných redakcií csl.

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- L. Zyzanij Tustanovskyj – prvý tlačený šlabikár s gramatikou csl. V ukrajinskom prostredí
- Meletij Smotryckyj – normalizácia východoslovanského variantu csl. (spojenie spoločných prvkov jsl a vsl pôvodu – islo predovšetkym o stsl jazykove prvky – csl. Sa stala prijateľnou pre všetky slovanské národy, ktoré používali csl.
- Pamvo Berynda - slovník používaný na Ukrajine, v Rusku a Bielorusku – kodifikácia vsl. variantu csl.
- NIKONOVA REFORMA 1654-1657 – opravene a redigovane texty Služebnika, Triodionov, Irmologionu, Časoslova, Trebnika. Žaltára, Apoštolára, Evanjeliára. – Kyjevsko-mohyľanská akadémia (1632-1817)
- Pri určeovaní redakcie je rozhodujúca ortoepická stránka (nie gramatická, lexikálna, pravopisná)
- Karpatský región a východné Slovensko – podkarpatský typ csl. (De. Kamillis, A. Kocak, M. Lučkaj)

- **Osobitosti výslovnosti jednotlivých hlások cirkevnej slovančiny a ich porovnanie so staroslovienčinou pozrieť v tabuľke...**

Substantívum

- Gramatika stsl. pri skloňovaní substantív vychádza z delenia na kmene.
- KMENE – SAMOHLÁSKOVÉ a SPOLUHLÁSKOVÉ
- Spoluhláskové kmene - podľa spoluhlásky v spojovacej morféme
  1. –n- (maskulína a neutrá: m. камы, G. kame-n-e; n. имѧ, G. im-en-e
  2. –nt- (neutrá: отрочѧ, G. otroč-ęt-e)
  3. –s- (neutrá: слово, G. slov-es-e)
  4. –r- (iba dve substantíva, feminína: мати a дщерь, G. mat-er-e; dšt-er-e)
- Samohláskové kmene:
  - I. skloňovanie
  - o-kmene (tvrdé)
    1. maskulína: рабъ, влькъ, дроугъ, доухъ
    2. neutrá: лѣто, вѣко, иго
  - jo-kmene (mäkké)
    3. maskulína: мѫжь, отьць, краи
    4. neutrá: поле
  - ijo-kmene (mäkké)
    5. maskulína: жрѣбьи
    6. neutrá: знаменье

Substantívum

- II. skloňovanie
- a-kmene (tvrdé): feminína: жена, рѫка, нога; maskulína: слоуга
- a-kmene, resp. ja-kmene (mäkké): feminína: дꙋша; maskulína: прѣдътеча; (i)ja-kmene (mäkké): ладьи (loď), бальи (lekár)

- III. skloňovanie
- u-kmene: maskulína: сынъ

- IV. skloňovanie
- i-kmene: maskulína: гость; feminína: кость

- V. skloňovanie
- dlhé u-kmene (tvrdé): свекры; G. свекръве

Mužské o- a jo- kmene

- V psl. boli o-kmene nielen M. a N. rodu, ale patrili k nim aj niektoré substantíva F. rodu. Takým bolo napríklad slovo снъха (čes. snacha). Chotárny názov na Slovensku je Snocha (popri ňom aj Baba) (*snus-o-s).
- Substantíva zakončené na –ъ (inde. *sun-o-s): *чьловѣкъ, доухъ, богъ, рабъ (*orb-o-s), отрокъ, градъ, влькъ, грѣхъ, глаголъ, рокъ* („termín“), оученикъ, праыдникъ a i.
- Substantíva zakončené po mäkkej spoluhláske v nominatíve sg. na –ь: *мѫжь, конь (*kon-io-s), краи* (psl. *krajь vo význame „koniec, /o/kraj“), дѣлатель, рыбарь a i.
- Rozdiel medzi –o- a –jo- kmeňom je v duchu systému psl. a stsl. jazyka; palatálna spoluhláska sa nespájala s ъ, ale s jeho protikladom (teda s ь); V starších gramatikách sa hovorí o prehlasovanom –je- namiesto –jo-
- Velárne hlásky k, g, ch sa pred ѣ a и menia podľa zákonov I. a II. palatalizácie.

sg.

N.	plod7	nož6	lěto	poľe
G.	ploda	noža	lěta	poľa
D.	plodu	nožu	lětu	poľu
A.	plod7	nož6	lěto	poľe
V.	plode	nožu	lěto	poľe
L.	plodě	noži	lětě	poľi
I.	plodom6	nožem6	lětom6	poľěm6

pl.

N.	plodi	noži	lěta	poľa
G.	plod7	nož6	lět7	poľ6
D.	plodom7	nožem7	lětom7	poľem7
A.	plody	nože-ě	lěta	poľa
V.	–	–	–	–
L.	ploděch7	nožich7	lětěch7	poľich7
I.	plody	noži	lěty	poľi

Duál.

N.A.V.	ploda	noža	lětě	poľi
G.L.	plodu	nožu	lětu	poľu
D.I.	plodoma	nožema	lětoma	poľema

Mužské o- a jo- kmene

- -j- v stsl. nemalo funkciu samostatnej hlásky. Tak pri prepisoch stsl. textov sa napr. v slove мѫжь stretávame v G.sg. so zápisom мѫжѣ i мѫжа. Dobre to vidno napríklad pri slove конь, краи (конѣ, краѣ a конꙗ, краꙗ) (ďalej отьць, кънѧsь, рыб-арь, ale aj дѣла-тель, жѧт-ель).
- Niekde sa používa v. G.sg. мѫжоу ale aj мѫжю, rovnako ako краю, коню
- Južnoslovanský inštrumentál jo-kmeňov –емь (мѫжемь); akuzatív plurálu –ѧ (мѫжѧ) na rozdiel od západoslovaného –ьмь (I.sg. мѫжьмь) a ѣ (A.pl.; мѫжѣ)

- Staroslovienčina zachovala pôvodný stav skloňovania, teda i bez rozdielu kategórie životnosti a neživostnosti (zhoda G. a A.): *ostaviťь člověkъ otьcь(a) svojego; vъstanьťь językъ na języka i cěsarьstvo na cěsarьstvija* ale tiež aj *vъstanьťь językъ na językъ i cěsarьstvo na cěsarьstvo.*

Stredné o- a jo- kmene

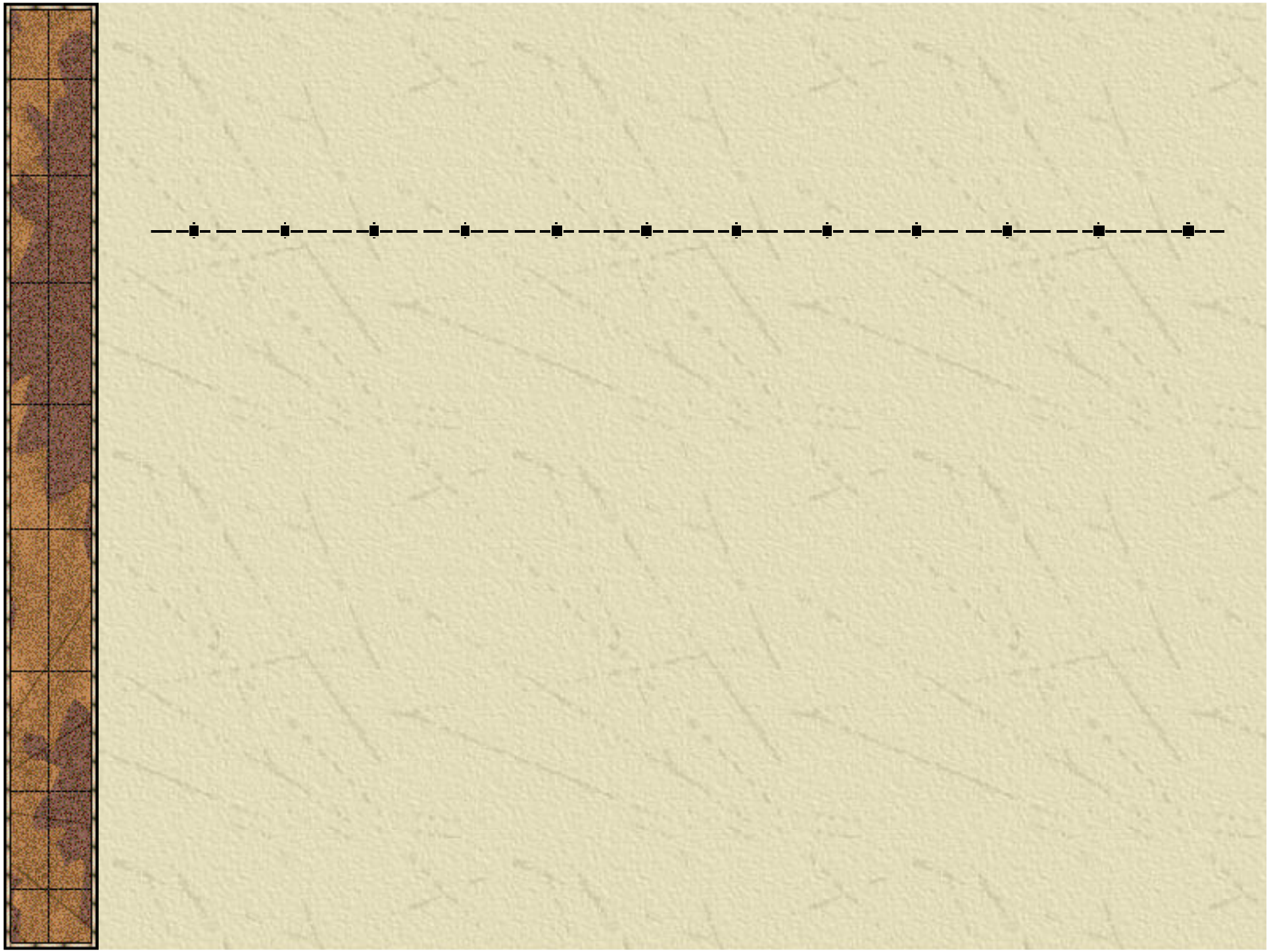

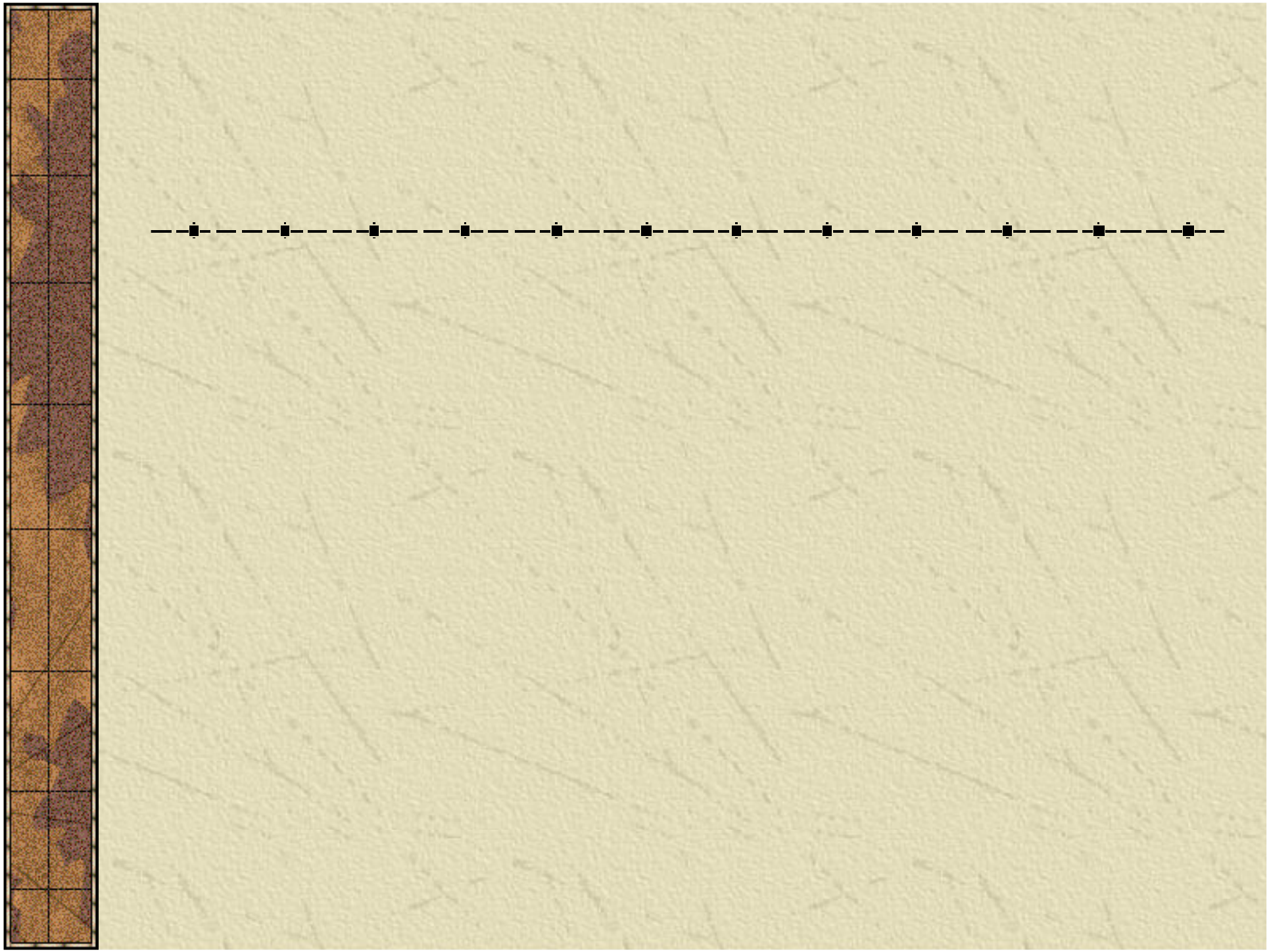

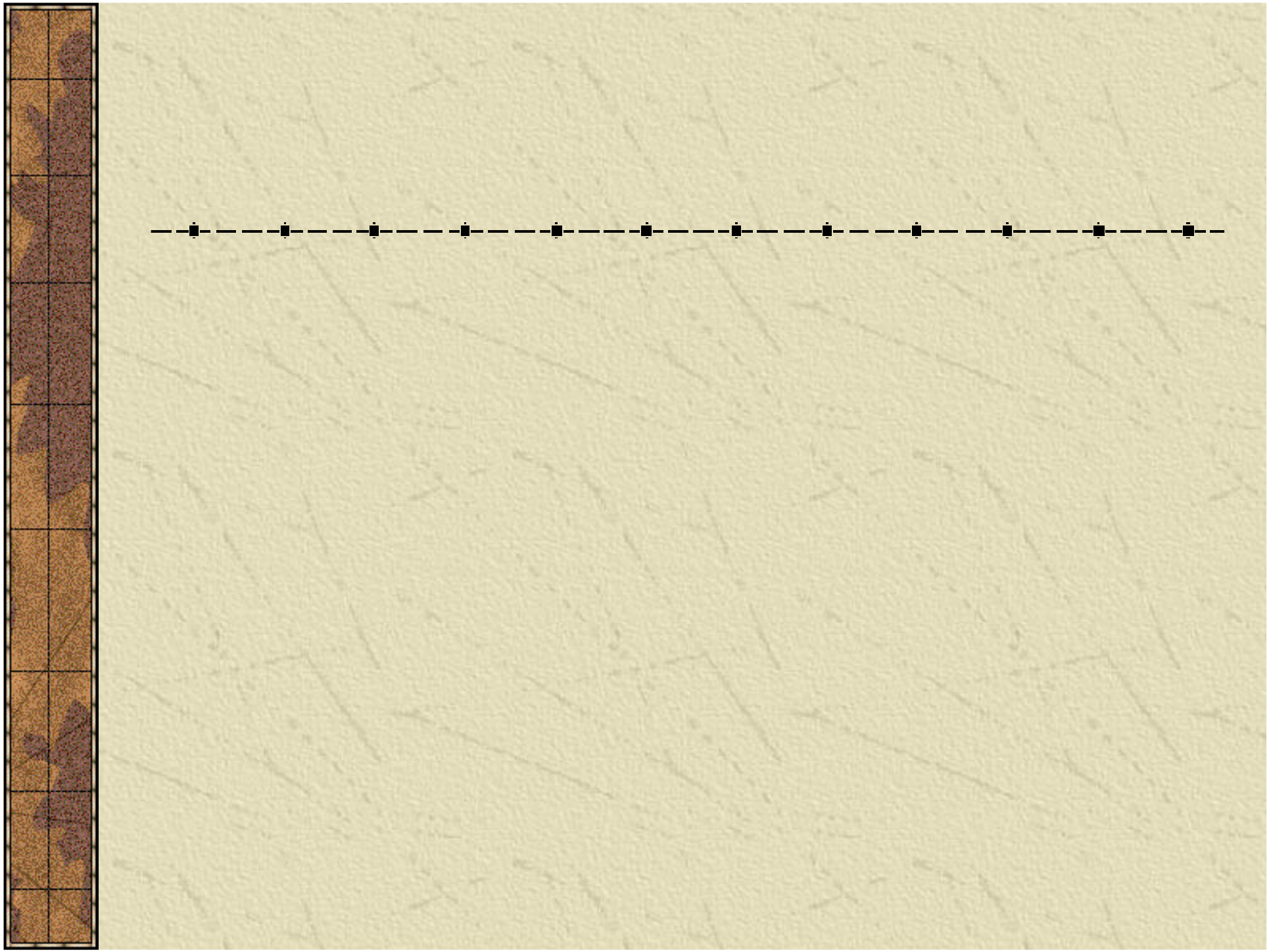

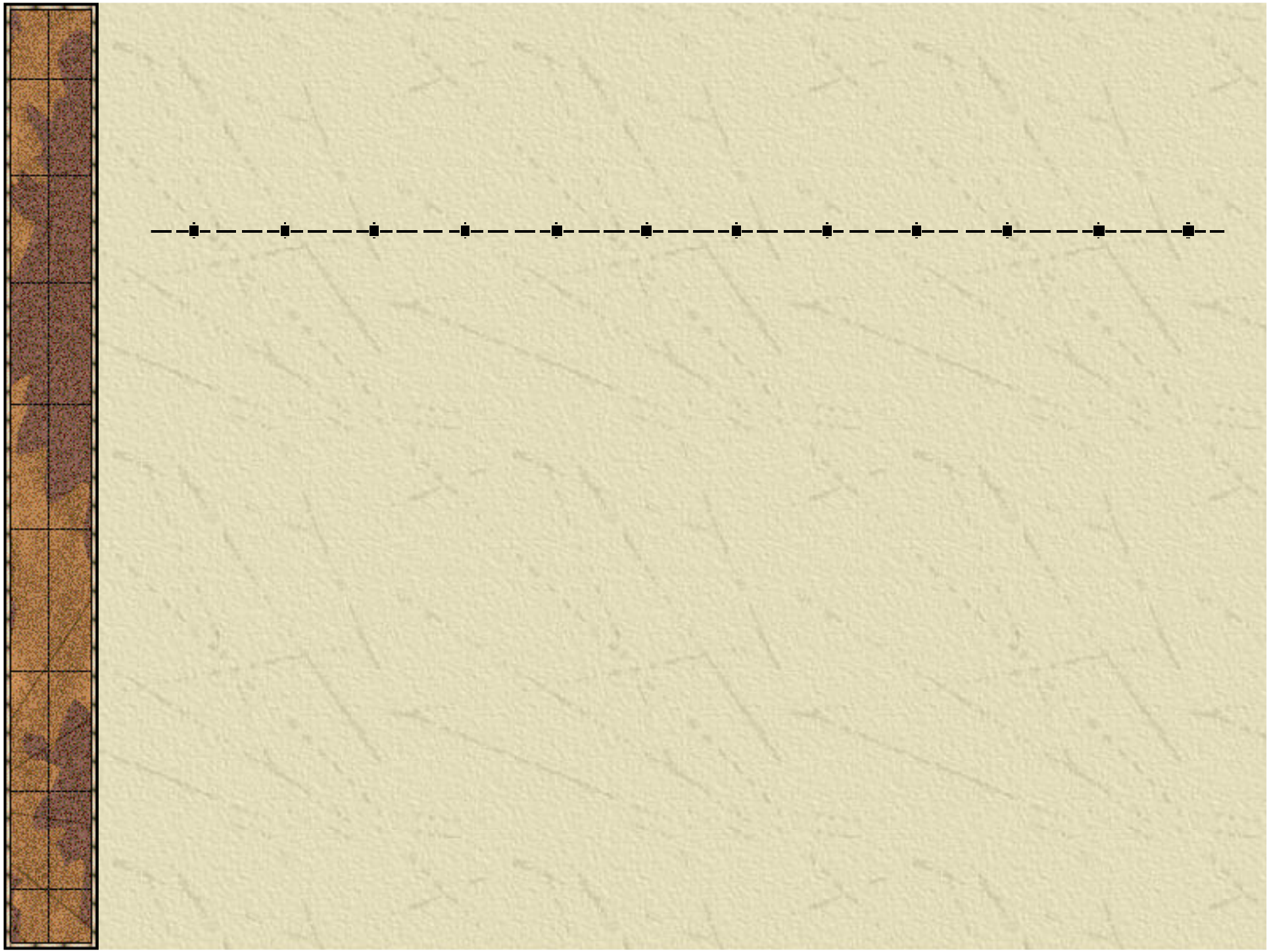

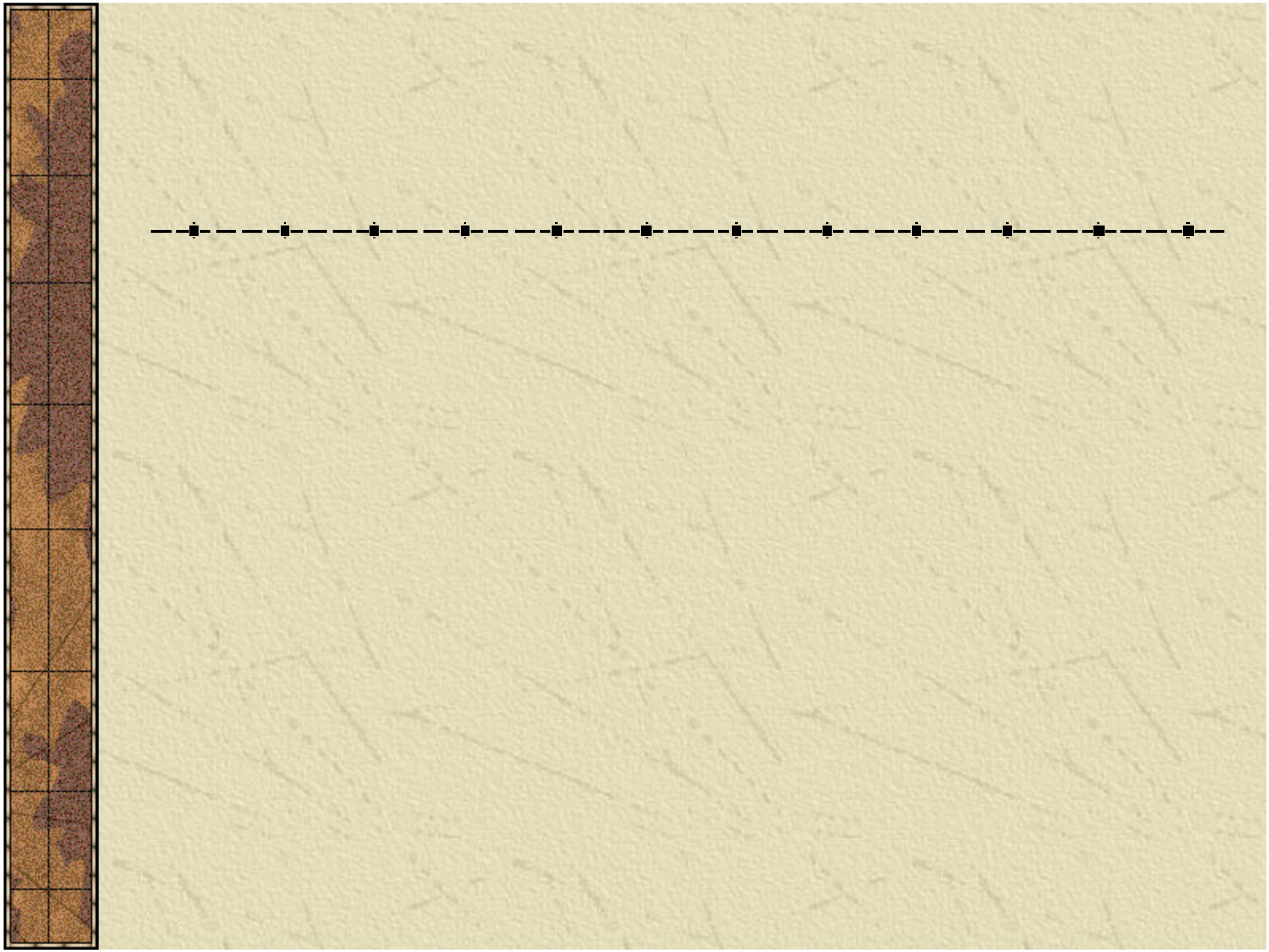

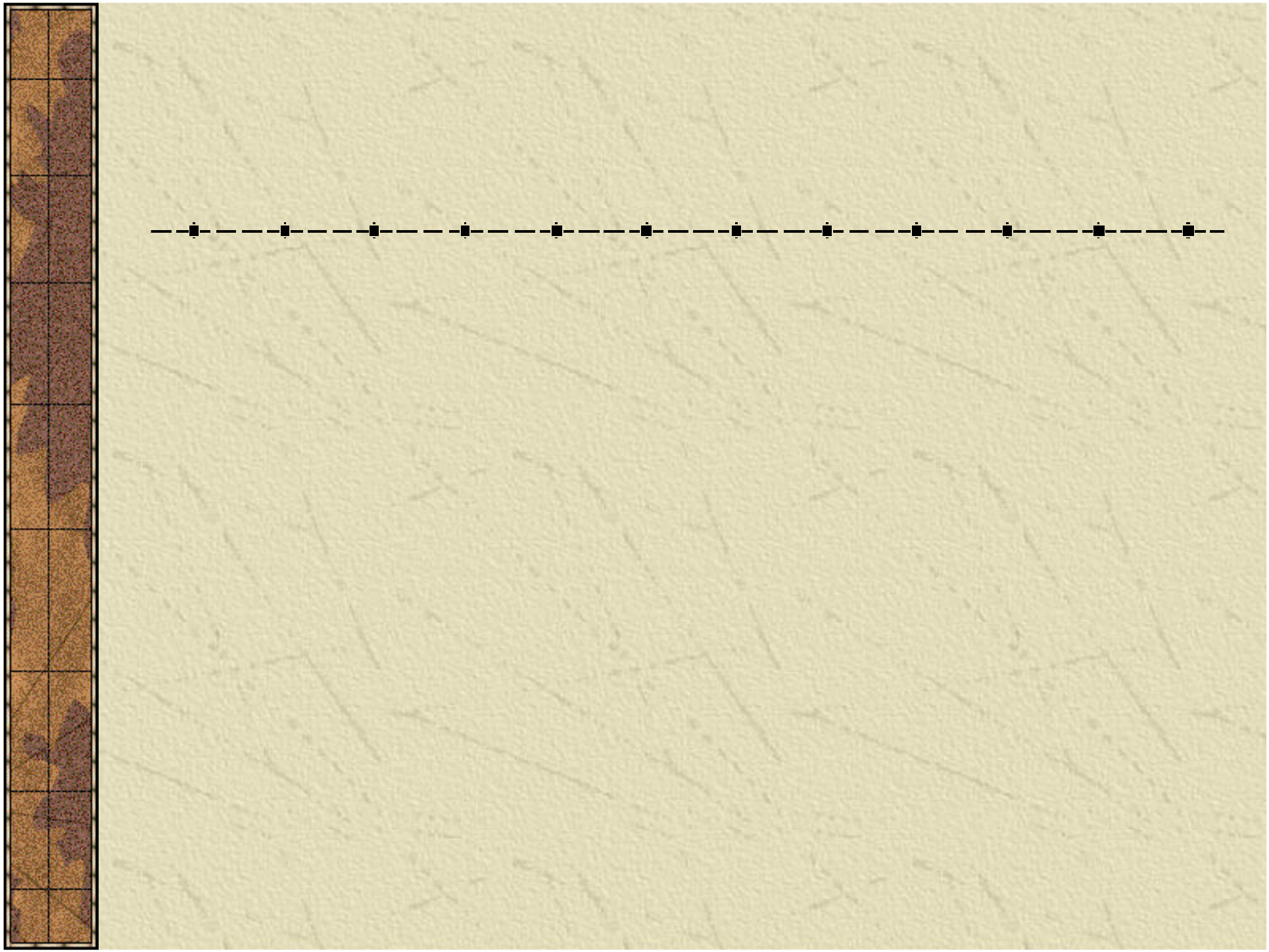

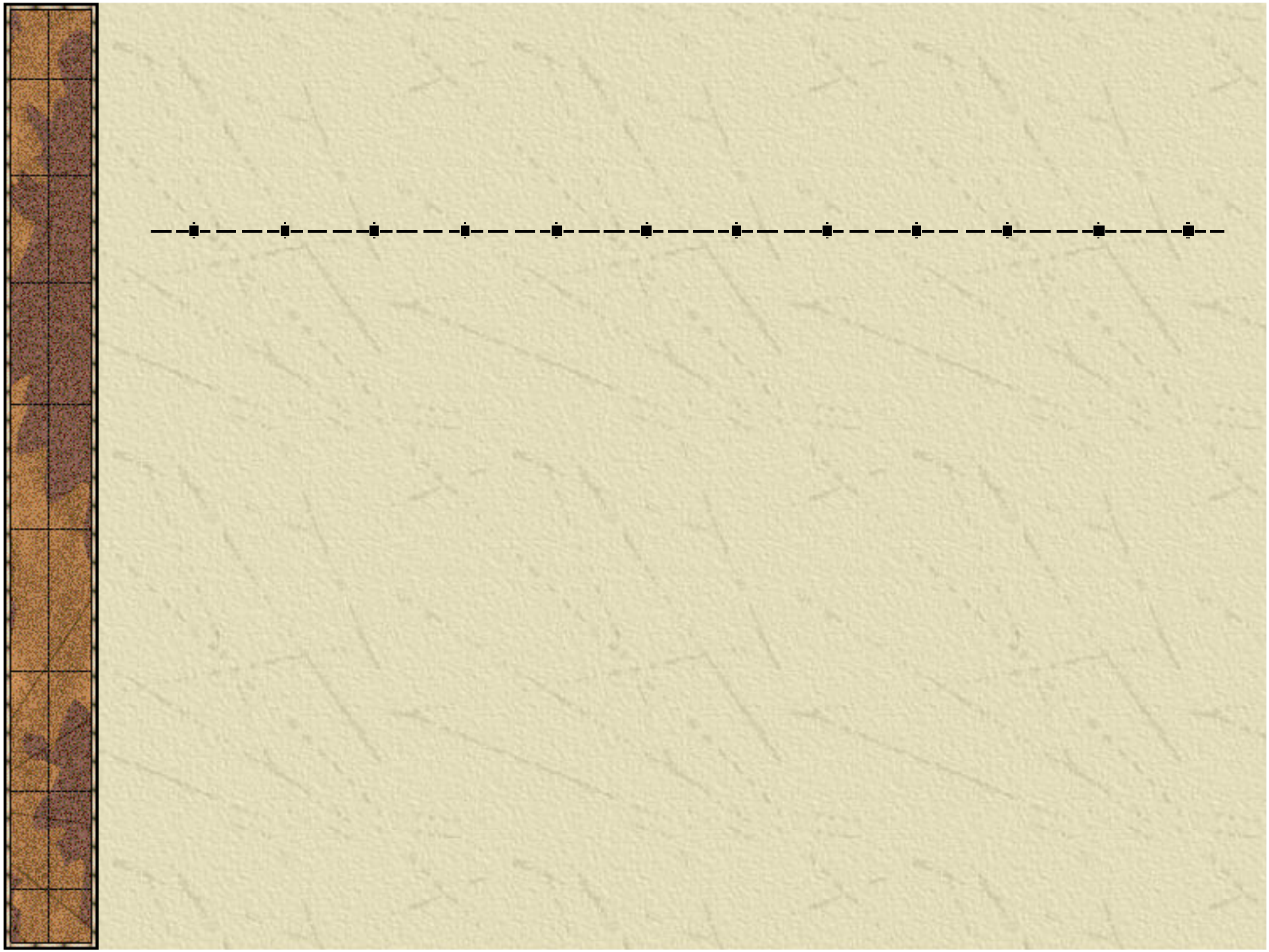

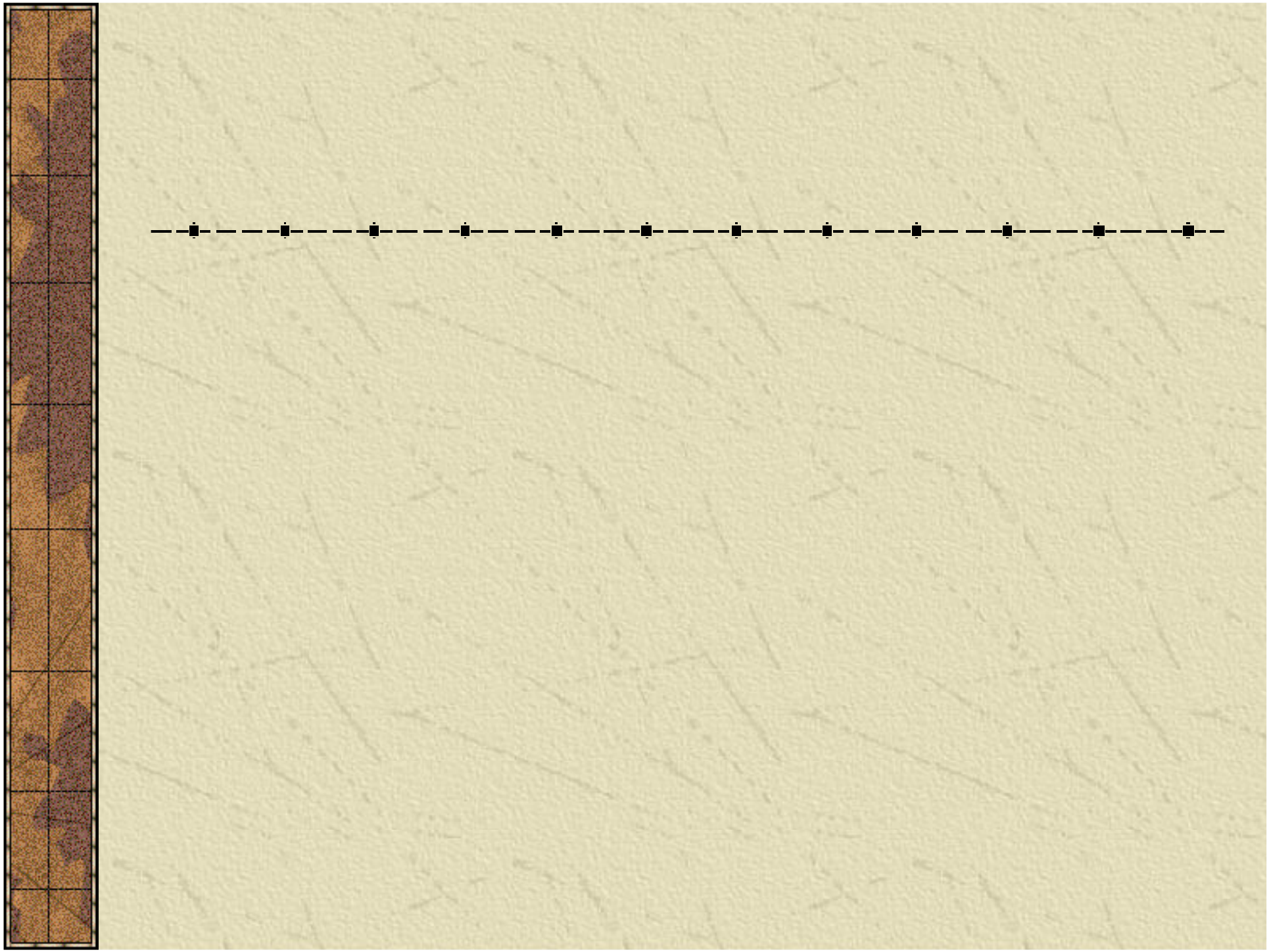

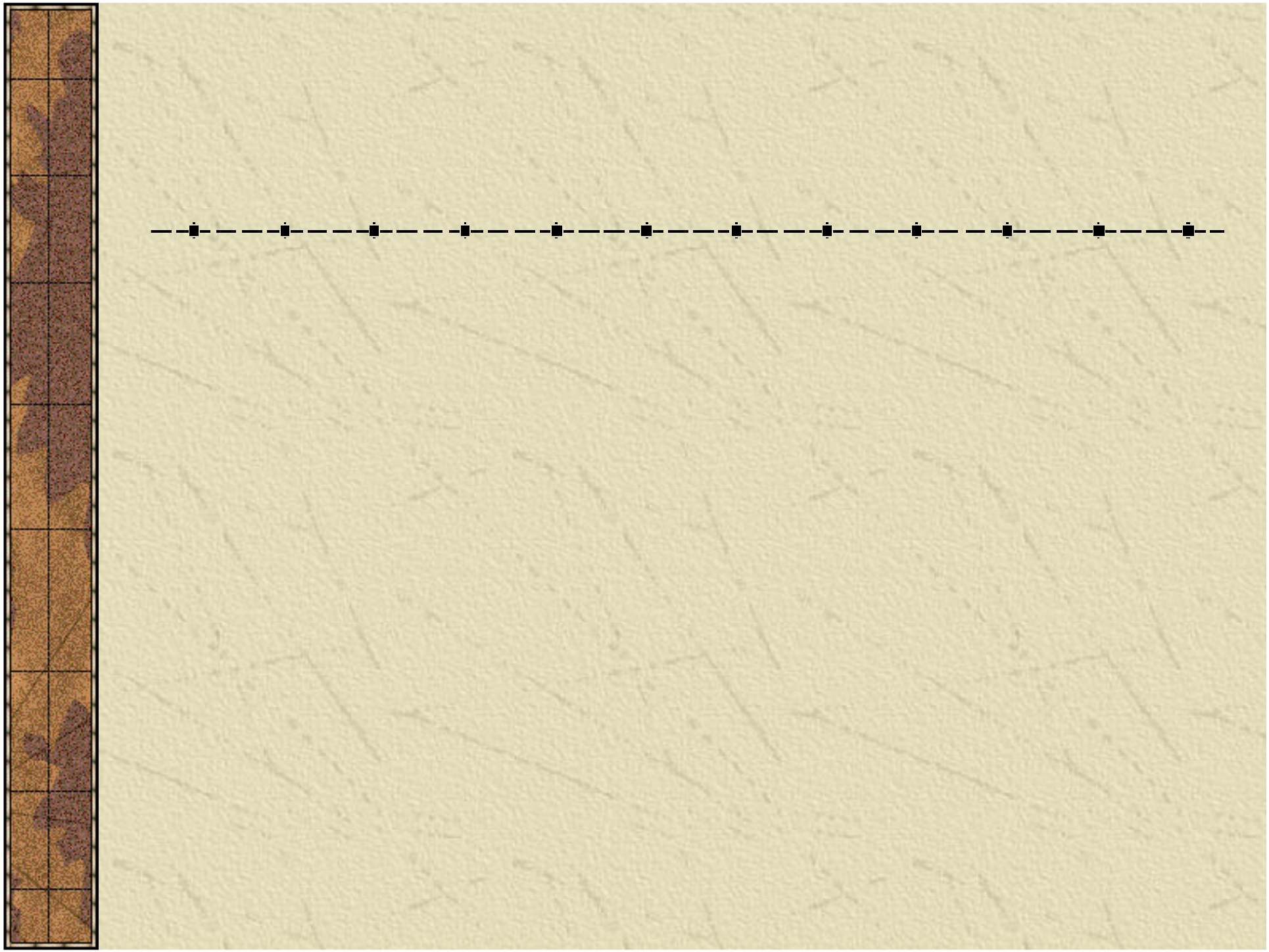

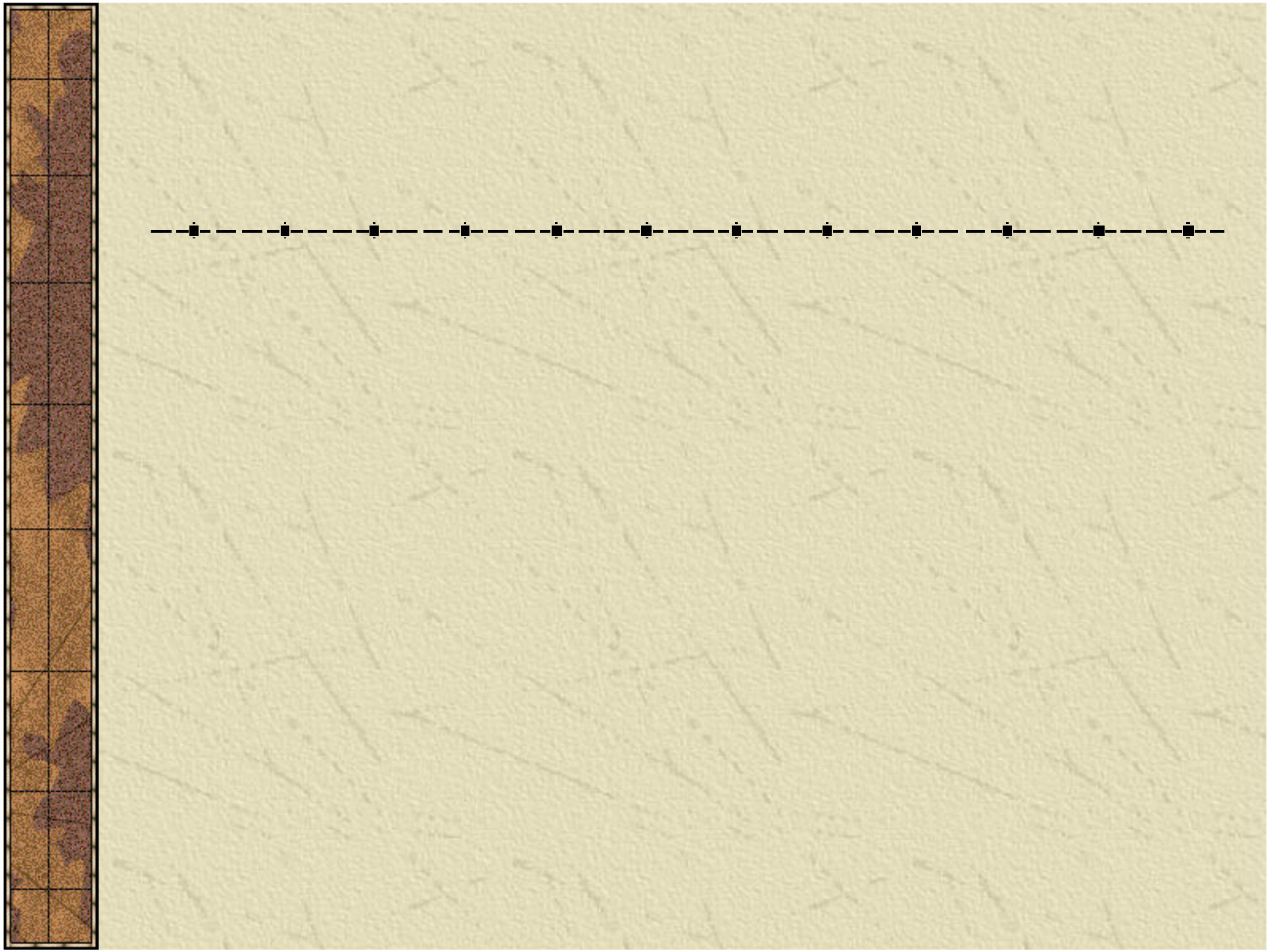

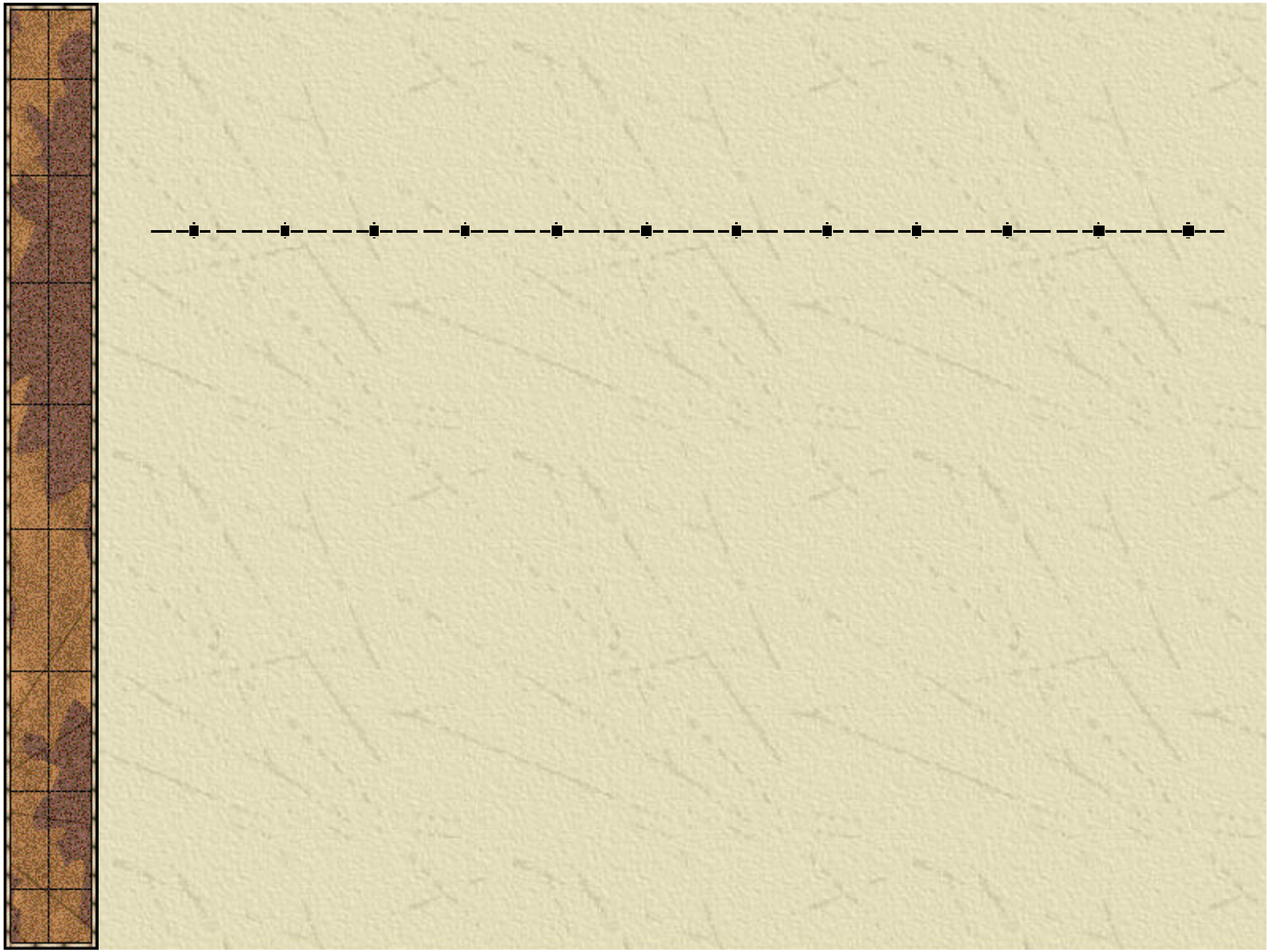

Staroslovienčina

Doc. PhDr. Peter Žeňuch, PhD.

Filozofická fakulta MU Brno

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV Bratislava

Najstarší slovanský spisovný jazyk.

Vznik písma
a písomníctvo v tomto jazyku.

Staroslovienčina

- Rozdelenie slovanských jazykov – ZS, JS, VS
- Staroslovienčina – JS pôvod (bulharsko-macedónsky základ)
- Vývin všetkých jazykov z praslovančiny;
- Stsl a psl Musíme vedieť odlíšiť. Stsl hlásky, tvary, väzby sú doložiteľné, na rozdiel od hlások, tvarov a väzieb v psl.
- STSL - JAZYK – misionársky, didaktický, liturgický, cirkevno-organizačný a administratívnoprávny
- STSL. – knižný jazyk
- OSOBITOSTI lokálneho, regionálneho charakteru (nárečové rysy)
- Formovanie štátnych a spoločensko-organizačných jednotiek, administratívnoprávna, svetská a cirkevno-organizačná sféra pôsobenia.
- Šírenie kresťanstva (iroškótske, bavorské a talianske misie)
- Spovedné formuly, Otče náš, Krédo (Credo, Vyznanie viery), Hodine pomiluj ny, liturgovanie

Samova ríša 623-658

- **Samova ríša** (nadkmeňový zväz) Slovanov v strednej Európe zhruba v rokoch 623-658. Informácie o existencii pochádzajú z **Fredegarovej kroniky** (7. storočie, končí rokom 658 po Kr.). *Fredegar (Fredegarius Scholasticus)*. Ďalšie správy o SR – **Obrátenie Bavorov** (Conversio Bagoariorum) z roku 870 a z **Gesta Dagoberti** zo zač. 9. storočia.
- Jadro SR nachádzalo v povodí rieky Moravy (Dolného Rakúska a Slovenska) a na juhozápadnom Slovensku (vrátane malej priľahlej časti Maďarska), teda na územiach, kde neskôr vzniklo Moravské a Nitrianske kniežatstvo.
- Hlavné mesto – Wogastisbur – spomína sa v súvislosti s konfliktom medzi SR a Franskou ríšou, kde Samo r. 631 porazil franského kráľa Dagoberta

Samova ríša 623-658

- Matúš Kučera – Wogastisburg je Bratislava; rímske pevnosti (vrátane Bratislavy) na Dunaji. Českí archeológovia s obľubou označujú niektoré z hradísk v západných Čechách ako Wogastisburg. Lokalizácia vždy vychádza z predpokladu, že franské vojská tiahli do Samovej ríše takpovediac „priamou vzdušnou cestou.“ Pravdepodobné však je, že tiahli tradičnou cestou popri Dunaji.
- 658 zánik SR. Do 9. storočia v dokumentoch žiadne zmienky. Až v súvislosti s Nitrianskym a Moravským kniežatsvom, ktoré bojovali s Avarmi.

Veľká Morava

- Latinské misie na VM, vplyv Franskej ríše a jej mocenských (politických, cirkevných i hospodárskych) záujmov
- VM – snaha odpútať sa a utvoriť samostatnú cirkevno-organizačnú jednotku.
- 862 knieža Rastislav – poslovia u byzantského cisára Michala III. (1. politický motív – Frankovia a Bulharská ríša – spojenectvo, 2. cirkevno-organizačný motív – utvorenie nezávislej cirkevnosprávnej jednotky; 3. šírenie pravej viery v zrozumiteľnom jazyku)
- Konštantín – Filozof; misia medzi chazarmi na Kryme, ostatky biskupa Klimenta (+101)
- 863 príchod Konštantína-Cyrila a Moetoda na Veľkú Moravu.
- 867-869 – cesta do Ríma, súhlas s prekladom Svätého písma do stsl.;
- 868 – stsl – liturgický jazyk Slovanov (spor o trojjazyčný blud)
- 869 – umiera Konštantín, Metod sa vracia na VM

Veľká Morava

- 869 – Metod biskup v Sirmiu na žiadosť Koceľa (franskí klérus v Salzburgu to pochopis ako narušenie ich jurisdickie)
- Zajatie Metoda 869-873
- Ján VIII vystúpil na Metodovu obranu a žiadal, aby panónska metropolia bola obsadená Metodom
- 874 – Metod na VM, misijná činnosť, ohováranie Metoda zo lživej náuky (slovanský jazyk)
- 879 – Metod v Ríme, bula Industriae tuae (880) – potvrdenie Metodovho pravého postoja, arcibiskup, Wiching nitriansky biskup; rozkvet slovanského učilišťa, prekladateľská tvorba; Gorazd námestník Metoda po smrti 885
- Vyhnanie z VM
- Pramene ŽK a ŽM

Vznik písma a písomníctvo

- Hlaholské, Cyrilské
- Predcyrilometodské písmo (ŽK) – Chersones – **обрѣте ту евангеліе и ѱалтыр рꙋскыми писмены**
- Chrabr o písmenách (10. stor.) – kým ešte Slovania nemali písmo, používali vruby a črty, alebo písali gréckymi a rímskymi písmenami bez ustrojenia. No ako možno napísať dobre gréckymi písmenami *bogъ* alebo *životъ* a iné slová podobné týmto?
- Hlaholika dielo Konštantína, historický medzník pre vznik písma a písomníctva
- Hlaholika – tvarová vznešenosť a ornamentálnosť, 38 znakov
- Symboly – kríž, kruh, trojuholník
- Konštantínova hlaholika – zaoblené tvary, Dalmácia – hranatá
- O tom, že Konštntín dobre poznal slovanský jazyk svedčia nosové hlásky, jery a trojaké i (zachované napr. v Kyjevských listoch).

Vznik písma a písomníctvo

- Cyrilika – po Metodovej smrti a po vyhnaní učeníkov, Bulharsko; vplyv gréckej kultúry; základ grécka unciála – majuskula
- Hlaholika ustúpila cyrilike už za vlády Simeona (na prelome 9. a 10. storočia); zásluhu na zavedení má Konštantín, zvaný Bulharský (Preslavský).
- Doplnenie cyriliky o grafémy zastupujúce typické slovanské hlásky (prevzaté z hlaholiky, no zjednodušené)
- Ochrid – slovanské učilište, zachovanie dedičstva, prepisovanie pamaiatok
- Revízie prekladov náboženských textov
- Slavia Latina a Slavia byzantina
- Azbuka

Diakritické znamienka v csl.

- Csl. prevzala diakritické znamienka zo stsl. (odrážajú ortografickú tradíciu)
- V stsl pamiatkach ich používanie nebolo dôsledné
- PRÍZVUK: tri druhy – ostrý (akút), tupý (gravis), cirkumflex.
- 1. ostrý – na hociktorej slabike vrátane poslednej, ak je zakončená na samohlásku (ме́тꙋти, нечѧ́мный, ѻ̑ктоі́хъ)
- 2. tupý – na poslednej slabike, ak je zakončená na samohlásku (любѝ, винѧ̀). Ak po poslednej slabike s ťažkým prízvukom nasleduje jednoslabičné zámeno alebo neprízvučná spojka,, gravis sa menína akút.
- 3. cirkupflex slúži na rozlišovanie pádov v pluráli a duáli od rovnakých tvarov v singulári (ѿ недꙋ̑гъ моі́хъ – недꙋ́гъ мо́й
- PRÍDYCH: neoznačuje zvláštnosti pri čítaní textu (pozostatok z gréčtiny)

Titly v csl.

- Nadriadkové znamienka titly
- 1. **jednoduchá titla** ˉ označuje vynechanie jednej samohlásky, dvoch samohlások, ktoré nestoja vedľa seba, alebo samohlásku a za ňou nasledujúcu spoluhlásku
- 2. **písmenová titla** ⌒ pod korou sa píše jedna z vynechaných litier v podobe malého znamienka
- **Kombinované titly** - v jednom slove obidve
- Písmená nad slovami
- **Jerok** ʻ namiesto tvrdého jeru

Hlaholika

a-az
b-buky
v-vědi
g-glagol
d-dobro
e, je-jest
ž-živěte
dz-dzělo
z-zemlja
i-iže
i
j (g, ď)-děrv
k-kako
l-ljudje
m-myslite
n-naš
o-on
p-pokoj
r-rci
s-slovo
t-tvrdo
u-uk
f-fert
ch-chěr
o-ot
f-pe(fita)
c-ci
č-črv
š-ša
y-yžica
jer tvrdé
y-jery
jer měkké
ja, ě-jat
ju
ǫ-ǫs
jǫ-jǫs
ę, ję-(j)ęs

Cyrilika

a-az
b-buky
v-vědi
g-glagol
d-dobro
e, je-jest
ž-živěte
dz-dzělo
z-zemlja
i-iže
i
j (g, ď)-děrv
k-kako
l-ljudje
m-myslite
n-naš
o-on
p-pokoj
s-slovo
r-rci
t-tvrdo
u-uk
f-fert
ch-chěr
o-ot
f-pe(fita)
c-ci
č-črv
š-ša
y-yžica
jer tvrdé
y-jery
jer měkké
ja, ě-jať
ju
ę, ję-(j)ęs
ǫ-ǫs
jǫ-jǫs

Pôvod staroslovienčiny

Diferenciácia staroslovienčiny

Pôvod staroslovienčiny

- Stsl. – najstarší spisovný jazyk Slovanov; lingua sclavinisca, slavonica, sclavina; podľa lingvistických tradícií – starobulharský (poukazuje na nárečový pôvod), starý cirkevný jazyk, altkircheslavische Sprache (dominuje funkčné hľadisko), cyrilo-metodský jazyk (časové obmedzenie)
- PÔVOD STSL.: moravská teória (jazyk moravských Slovienov); panónska teória (Kopitar, Miklosich; na báze jazyka panónskych Slovanov, t.j. Slovincov); bulharsko-macedónska teória (nárečie okolia Solúna).
- **Jsl. znaky stsl.:**
- 1. Psl ort-, olt- na začiatku slova > rat-, lat- (hlásková zmena s cirkumflexovou intonáciou pred ľubovoľnou spoluhláskou)
- 2. tort, tolt, tert, telt > trat, tlat, trět, tlět (gradъ, glava, brěgъ, mlěko) – metatéza likvíd
- 3. Zjednodušenie dl, tl > l (mylo, omelo, palъ, plelъ)
- 4. kv, gv > cv, zv pred ě a i

Pôvod staroslovienčiny

- **Znaky spoločné s vsl. jazykovým prostredím:**
- Striednica s za ch (musě, dusě) – palatalizácia velár
- Cv-, dzv- za staršie kv-, gv- pred ě a i (cvětъ, cvisti, dzvězda)
- Epentetické l (zemľa, lovľǫ, ľubľǫ) – okrem bulharčiny

- Po príchode na VM - západoslovanské jazykové prostredie – používanie vlastných textov (Krédo, Otče náš, spovedné formuly, krstné formuly) – postupné prispôsobovanie sa domácemu prostrediu – infiltrácia jazykových prostriedkov – vznik **veľkomoravskej podoby stsl.**

- **Žánrový a štylistický rozvoj jazyka**
- **Vznik kultúrneho jazyka v prostredí VM**

Pôvod staroslovienčiny

- **Znaky veľkomoravskej staroslovienčiny**
- 1. dôsledné zachovávanie a rozlišovanie jerov (čьstъ, vъ)
- 2. zachovávanie a rozlišovanie nosoviek
- 3. západoslovanský reflex *c, z (dz)* za praslovanské *dj tj* na rozdiel od *št, žd* v bulharsko-macedónskom prostredí (nasyceni – *nasyščenije, pomocьjǫ, podazь*
- 4. striednica šč za psl stj, skj
- 5. tvar inštrumentálu singuláru maskulín a neutier pri pôvodných o-kmeňoch je podľa u-kmeňov (sufix -ъмь namiesto jsl. –омъ)
- 6. prenikanie tvarov gen. sg. osob. zámena 1. os. *mne* - *mene*
- 7. prefix vy- namiesto –iz (vynesti, vyrinǫti)
- 8. predadzovanie zániku epentetického l
- 9. Ďalší vývin jerov a nosoviek
- 10. Tretie jať Bogorodicě popri dušę (2.sg; 1, 4,5.pl. a-kmeňov a 4.pl.o-kmeňov

Pôvod staroslovienčiny

- Lexikálny fond VM-stsl.: všeobecný charakter; menšia časť - nárečová diferencovanosť
- Všeobecný charakter äzákladné reálie, príroda, životné situácie, potreby, pohyb, názvy živočíšnej a ľudskej ríše, pracovné nástroje, výrobky, aktivity, názvy rodiny, príbuzenské zväzky a vzťahy, spoločenské a rodové zaradenie.
- Prevzaté slová z gréčtiny – liturgické predmety, odevy, pomenovania typov svätcov – (igumen, potirion, chiton, katasarka) – kalkovanie: blagosloviti (eulogein) veličati (megalinein), milosrdenstvo (euergesia)
- VM stsl – prevzaté tvary z latinčiny – biskup, mnich, žalm, oltar, ocot, omša (mьša), križь
- PANONIZMY-MORAVIZMY: godina, napastъ, neprijaznь, klerьcь, prachnenъ, životъ, prositi (namiesto moliti), račiti,

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- FONETICKÁ ROVINA
- 1. Presné zachovávanie a rozlišovanie jerových hlások (rozlišovanie zmyslu slova – jesmь a jesmъ)
- 2. Zachovávanie a rozlišovanie nosoviek ѫ a ѧ (prípadne jotovaných nosoviek) – пѫть a пѧть
- 3. Presné rozlišovanie ы a и (народи – zástupy; народы - národy)
- 4. V hlaholskom písme máme jednu literu, za ktorú v cyrilike máme dve, napríklad: ѧ a ѣ (ѣко, ꙗко, ѧко) – neexistencia litery predpokladá neexistenciu hlásky; pravdepodobná spoločná výslovnosť ako ä (podnes v macedónskych nárečiach)
- 5. V stsl sa nevyskytovali samohlásky ы, ь, ъ na začiatku slova. Pred nimi sa vyvinulo epentetické v alebo j (възѧти)
- 6. Za pôvodné *tj, *kt > št; za pôvodbne *dj > žd (*světia, *media) – v zsl jazykoch je jednotná striednica *c, dz, c.*

  V staroslovienskych pamiatkach sa však výslovnosť šť a žd iba predpokladá

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- 7. Zachovávanie epentetického l (z *pj, bj, mj, vj*)
- 8. Palatalizácia k, g, ch > č, dž, š (zsl. mucha, muše, vьsь vьšь)
- 9. kv, gv > cv, zv (okrem veľkomoravizmov)
- 10. Hlaholská abeceda má znak pre grécke g (angel)
- 11. tl, dl > l (plel, kral)
- 12. –or-, -ol-, -er-, -el- > ra la, rě, lě (vsl. -oro-, -olo-) (glava mlieko)
- 13. or-, ol-, er-, el- > ra-, la (ramo, rakyta, rokyta, lakeť, loket, lokoť)

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- MORFOLOGICKÁ ROVINA
- 1. I.sg. a-kmene a ja-kmene -ojǫ, -ejǫ (ženojǫ, dušejǫ) – neskoršie slov. jaz. iba –ojǫ.
- 2. imę – imene; kamen – kamene (e-kmene); tělo – tělese; slovo - slovese (s-kmeme); otročę - otročęte
- 3. dlhé tvary adjektív (dobrajeho, dobrajemu, novajego, , novujemu) – neskorší vývin novaago, dobraago
- 4. Inšt. sg. M a N o-kmeňov zakončenie –omь (rabomь, bogomь, lětomь). Zsl a Vsl zakončenie –ъmь (bogiem bohem, létem) – pod vplyvom koncovky podľa skloňovania u-kmeňov
- 5. duša - dušę, zemlja - zemlę, krajь - kraję (G sg., N a A pl. ja-kmeňov; A pl. Jo-kmeňov -ę); v ZSL prostredí ѣ.
- 6. Starobylé aoristové tvary asigmatických slovies: придъ, прибѣгъ (1.os.sg.); речѐ, придѐ (3.os.sg.); придѫ, исъхѫ (3.os.pl.)
- 7. Starobylé aoristové tvary sigmatických slovies: въынѣсъ, съблѭсъ, рѣхъ (1.os.sg.); съблѭсѧ, рѣш ѧ (3.os.pl.)
- 8. dlhé tvary imprfekta slovies (veděachъ, glagolaachъ, stojaachъ)

Základné znaky staroslovienskeho jazyka

- 9. 2.os. Indikatívu prézenta tematických slovies má zakončenie –ši (dvigneši, znaješi, prosiši, trьpiši)
- 10. 3os.sg. a pl. indikatívu prézenta má zakončenie –tъ (jestъ, beretъ, dvignetъ, sǫtъ, berǫtъ, znajǫtъ)

SYNTAKTICKÉ ZNAKY

- 1. Datívne a genitívne adnominálne konštrukcie: otъpuštenьje grěchomъ, chramъ molitvě, bratrъ mi.
- 2. absolútny datív: tvorca nebu i zemlě
- 3. bezpredložkové spojenia typu: kosnǫ sę rizě jego, semь městě.
- 4. používanie akuzatínych tvarov zámen v prízvučnom postavení vъspěti ti, otъdati ti za sę

- SLOVNÁ ZÁSOBA
- Archaickosť slovnej zásoby

Cirkevná slovančina

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- V slavistike sa označuje súčasný liturgický jazyk veriacich byzantského obradu (pravoslávnych a gréckokatolíkov)
- CSL. – vývinový stupeň stsl.
- STSL. – ako živý jazyk zaniká skoro – koncom 11. st.
- ZÁNIK STSL. – **vonkajšie príčiny** – vznik slovanských jazykov a ich vplyv na stsl.; **vnútorné príčiny** – vývinové zmeny v stsl., zmena fonetického systému a gramatickej štruktúry (zánik nosoviek a ich zmena na ja alebo ju /ѧ ꙗ ѭ ꙋ/ a tiež zánik redukovaných hlások **ь** a **ъ v** slabej pozícii a ich vokalizcii v silnej pozícii (ъ > o, resp. e, a alebo ь > e).
- STSL. v 11. a 12. st. neprestala existovať, ale pretavila sa do podoby csl. A jej sféra použitia bola predovšetkým v cirkevno-náboženskom prostredí.
- VZNIK CSL., v ktorom popri črtách stsl. nachádzame osobitosti živých národných jazykov. Vznik redakcií csl.

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- Vznik redakcií csl. – česko-slovenský, panónsko-slovinský, bulharsko-macedónsky a východoslovanský (ruský, ukrajinský a bieloruský)
- Napríklad pre čsl. typ csl. (pamiatky legendy o sv. Václavovi, Besědy Gregora Veľkého, Pražské hlaholské zlomky, Kyjevské listy, Viedenské zlomky a pod.) – znaky:

- A) dôsledná zmena *c* za psl. *Dj (chvaljęcim)*; *z/dz* za psl. *tj (rozъstvo)*; *šč* za psl. *skj (sudišči)*
- *B) zachovávanie spoluhláskovej skupiny –dl- (vьsedli, světidlъna)*
- *C) nedostatok epentetického ľ (prěstavenije, země)*
- *D) prefix vy- namiesto –iz (vynesti, vyrinǫti); prefix roz- namiesto ot (rozlučiti namiesto otlučiti)*
- E) striednica za ę je **e** alebo **a** – snaha vystihnúť artikuláciu hlásky za psl. ę, ktorá sa odlišuje od hlásky *ä* (maso, mäso; vsl. miaso). Pričom **[ä]** je prepisom hlásky ѣ (ѣко, Словѣнѣ, дѣва)

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- F) Kontrahované tvary stachu namiesto stojachu
- G) lexikálne tvary: križ, mьša, račiti, neduh, život, vratnik, isprva, выинѫ (namiesto prisno „stale“) a pod.
- H) prenikanie tvaru osobného zámena *mne* namiesto *mene* v 2.páde Sg.
- *Do vsl. priestoru sa csl. dostala vďaka bulharskému vplyvu.*
- 1. obdobie – 12. – 14. stor. (staršie obdobie csl.) – bohoslužobné texty, literatúra a admibnistratívne dokumenty s prvkami živej reči
- 2. obdobie – 14. – 1.pol.17.stor. (stredné obdobie csl.) – pravospisná reforma bulharského patriarchu Jevfemija
- 3. obdobie - 2.pol.17.stor. – pol.18.stor. (novšie obdobie csl.) – úpravy bohoslužobných textov, začal sa používať prízvuk, ktorý upravoval výslovnosť
- 4. 2.pol.18.stor. (nové obdobie csl.) novoupravené bohoslužobné knihy, vydanie tzv. jelizavetskej Biblie, vznik novocirkevnoslovanského jazyka, resp. synodálnej csl.

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- Gramatiky:
- Prvé snahy zachytiť csl.gramatiku koncom 14. storočia (referoma patriarchu Jevfemija). Reforma bohoslužobných textov. Bulhari, Srbi, Rumuni používali liturgickú cirkevnú slovančinu a vnášali vlastné jazykové prostriedky. Odlišovanie jednotlivých textov, snaha o zjednotenie (tzv. druhý bulharský vplyv) – unifikácia csl. textov.
- Zblíženie vsl. a jsl. jazykov – archaizáciaslovanského písma (návrat ku graféme ѫ, zavedenie tvarov тръгъ, плъкъ namiesto търгъ, пълкъ, nahrádzanie ъ za ь; používalo sa ѧ namiesto ѧ (Мѧрїѧ); začali prenikať tvary межда namiesto межа a свѣщѧ namiesto свѣчѧ.
- Druhý bulharský vplyv však už neprekazil vznik národných redakcií csl.

Cirkevnoslovanský jazyk (csl.)

- L. Zyzanij Tustanovskyj – prvý tlačený šlabikár s gramatikou csl. V ukrajinskom prostredí
- Meletij Smotryckyj – normalizácia východoslovanského variantu csl. (spojenie spoločných prvkov jsl a vsl pôvodu – islo predovšetkym o stsl jazykove prvky – csl. Sa stala prijateľnou pre všetky slovanské národy, ktoré používali csl.
- Pamvo Berynda - slovník používaný na Ukrajine, v Rusku a Bielorusku – kodifikácia vsl. variantu csl.
- NIKONOVA REFORMA 1654-1657 – opravene a redigovane texty Služebnika, Triodionov, Irmologionu, Časoslova, Trebnika. Žaltára, Apoštolára, Evanjeliára. – Kyjevsko-mohyľanská akadémia (1632-1817)
- Pri určeovaní redakcie je rozhodujúca ortoepická stránka (nie gramatická, lexikálna, pravopisná)
- Karpatský región a východné Slovensko – podkarpatský typ csl. (De. Kamillis, A. Kocak, M. Lučkaj)

- **Osobitosti výslovnosti jednotlivých hlások cirkevnej slovančiny a ich porovnanie so staroslovienčinou pozrieť v tabuľke...**

Substantívum

- Gramatika stsl. pri skloňovaní substantív vychádza z delenia na kmene.
- KMENE – SAMOHLÁSKOVÉ a SPOLUHLÁSKOVÉ
- Spoluhláskové kmene - podľa spoluhlásky v spojovacej morféme
  1. –n- (maskulína a neutrá: m. камы, G. kame-n-e; n. имѧ, G. im-en-e
  2. –nt- (neutrá: отрочѧ, G. otroč-ęt-e)
  3. –s- (neutrá: слово, G. slov-es-e)
  4. –r- (iba dve substantíva, feminína: мати a дщерь; G. mat-er-e; dšt-er-e)
- Samohláskové kmene:
  - I. skloňovanie
  - o-kmene (tvrdé)
    1. maskulína: рабъ, влькъ, дроугъ, доухъ
    2. neutrá: лѣто, вѣко, иго
  - jo-kmene (mäkké)
    3. maskulína: мѫжь, отьць, краи
    4. neutrá: поле
  - ijo-kmene (mäkké)
    5. maskulína: жрѣбьи
    6. neutrá: знаменье

Substantívum

- II. skloňovanie
- a-kmene (tvrdé): feminína: жена, рѫка, нога; maskulína: слоуга
- a-kmene, resp. ja-kmene (mäkké): feminína: дꙋша; maskulína: прѣдътеча; (i)ja-kmene (mäkké): ладьи (loď), бальи (lekár)

- III. skloňovanie
- u-kmene: maskulína: сынъ

- IV. skloňovanie
- i-kmene: maskulína: гость; feminína: кость

- V. skloňovanie
- dlhé u-kmene (tvrdé): свекры; G. свекръве

I. skloňovanie: mužské o- a jo- kmene

- V psl. boli o-kmene nielen M. a N. rodu, ale patrili k nim aj niektoré substantíva F. rodu. Takým bolo napríklad slovo снъха (čes. snacha). Chotárny názov na Slovensku je Snocha (popri ňom aj Baba).
- Substantíva zakončené na –**ъ** : *чьловѣкъ, доухъ, богъ, рабъ (*orb-o-s), отрокъ, градъ, влькъ, грѣхъ, глаголъ, рокъ* („termín“), оученикъ, праыдникъ a i.
- Substantíva zakončené po mäkkej spoluhláske v nominatíve sg. na –**ь**: *мѫжь, конь (*kon-io-s), краи* (psl. *krajь vo význame „koniec, /o/kraj“), дѣлатель, рыбарь a i.
- Rozdiel medzi –o- a –jo- kmeňom je v duchu systému psl. a stsl. jazyka; palatálna spoluhláska sa nespájala s **ъ**, ale s jeho protikladom (teda s **ь**); V starších gramatikách sa hovorí o prehlasovanom –**je**- namiesto –jo-
- Velárne hlásky **k, g, ch** sa pred **ѣ** a **и** menia podľa zákonov I. a II. palatalizácie.

sg.

N.	plod7	nož6	lěto	poľe
G.	ploda	noža	lěta	poľa
D.	plodu	nožu	lětu	poľu
A.	plod7	nož6	lěto	poľe
V.	plode	nožu	lěto	poľe
L.	plodě	noži	lětě	poľi
I.	plodem6	nožem6	lětom6	poľem6

pl.

N.	plodi	noži	lěta	poľa
G.	plod7	nož6	lět7	poľ6
D.	plodem7	nožem7	lětom7	poľem7
A.	plody	nože-ě	lěta	poľa
V.	–	–	–	–
L.	plodech7	nožich7	lětech7	poľich7
I.	plody	noži	léty	poľi

Duál.

N.A.V.	ploda	noža	lětě	poľi
G.L.	plodu	nožu	lětu	poľu
D.I.	plodoma	nožema	lětoma	~~poľema~~

I. skloňovanie: mužské o- a jo- kmene

- -j- v stsl. nemalo funkciu samostatnej hlásky. Tak pri prepisoch stsl. textov sa napr. v slove мѫжь stretávame v G.sg. so zápisom мѫжѣ i мѫжа. Dobre to vidno napríklad pri slove конь, краи (конѣ, краѣ a конꙗ, краꙗ) (ďalej отьць, кънѧsь, рыб-арь, ale aj дѣла-тель, жѧт-ель).
- Niekde sa používa v. G.sg. мѫжоу ale aj мѫжю, rovnako ako краю, коню
- Južnoslovanský inštrumentál jo-kmeňov –емь (мѫжемь); akuzatív plurálu –ѧ (мѫжѧ) na rozdiel od západoslovaného –ьмь (I.sg. мѫжьмь) a ѣ (A.pl.; мѫжѣ)

- Staroslovienčina zachovala pôvodný stav skloňovania, teda i bez rozdielu kategórie životnosti a neživostnosti (zhoda G. a A.): *ostaviťь člověkъ otьcь(a) svojego; vъstanьťь językъ na języka i cěsarьstvo na cěsarьstvija* ale tiež aj *vъstanьťь językъ na językъ i cěsarьstvo na cěsarьstvo.*
- Je ťažké určiť, čo bolo v stsl. Normou; v moravskej stsl. je normou –ьмь na rozdiel od bulharskej tradície s –емь alebo –омь. V Kyjevských listoch sa však uplatňuje rovnaká dvojitosť foriem, ako sa podnes uplatňuje v slovenských nárečiach

I. skloňovanie: stredné o- a (i)jo- kmene

- Pri neutrách je N sg. jeden: pri palatálnych je **–e** (*jo-kmene*) a pri nepalatálnych **–o** (*o-kmene*).
- V pl. je zachovaná rovnosť koncovej morfémy: pri palatálnych zakončeniach sa uplatňuje -ѣ (ꙗ, ѧ) a pri nepalatálnych **-a**
- Uplatňuje sa pri tomto skloňovaní aj II. palatalizácia (L sg. věcě; L pl. věcěch) (slov. „veko“)

	Sg.	Pl.	Duál
N	вѣко	вѣка	вѣцѣ
G	вѣка	вѣкъ	вѣкоу
D	вѣкоу	вѣкомъ	вѣкома
A	вѣко	вѣка	вѣцѣ
V	вѣко	вѣка	вѣцѣ
L	вѣцѣ	вѣцѣхъ	вѣкоу
I	вѣкомъ	вѣкы	вѣкома

I. skloňovanie: stredné o- a (i)jo- kmene

- **ijo-kmene**: Pri týchto kmeňoch je kolísanie medzi –ь- a –i- (-ье-, -ьѣ- alebo -ie-, -iѣ-), napr.: знаменье – знаменіе; знаменьѣ – знаменіѣ. V cyrilských textoch máme aj príklady typu знаменые, знаменьѥ, знаменьꙗ, знамении. Môže vak nastať situácia, keď tvary s -ьj- a -ьi- sa môžu pokladať za dubletá, alebo sa môžu vnímať ako osobitné pády
- Zvyčajne sa v týchto prípadoch hovorí o mepárnych jeroch pred –j-, inokedy o predĺžených (zdvojených jeroch), ktoré sa môžu spájať. V Kyjevských listoch je vždy znenie s –i-. Predpokladá sa, že v skupina –ii môže nastať kontrakcia.

		Sg.		Pl.	Duál
N		знаменье		знаменьѣ	знаменьи
	cyr.	*Знаменые*		*знаменьꙗ*	
G		знаменьѣ		знаменьи	знаменью
	cyr.	*Знаменьꙗ*			
D		знаменью		знаменьемъ	знаменьема
			cyr.	*знаменыемъ*	
A		знаменье		знаменьѣ	знаменьи
V		знаменье		знаменьѣ	знаменьи
L		знаменьи		знаменьихъ	знаменью
I		знаменьемь		знаменьи	знаменьема

Poznámka:

- Podľa –o-kmeňa sa skloňujú aj obyvateľské mená ako Slověnin, zemlěnin, krьstьjaninъ, bolьѣrinъ, Židovinъ, poganinъ a pod.

II. skloňovanie: -a a –ja kmene

- Tvoria ho substantíva M a F rodu zakončené v N sg. na **–a** (žena, ruka, noha, pazucha)
- K **–ja** kmeňom patria tie substantíva, ktoré sú pred príponou zakončené palatálnou spoluhláskou (duša, voľa, junoša, sluga, vladyka, čaroděica, prědъteča a i.)
- Uplatňovanie II. palatalizácie
- Pre tento deklinačný typ je príznačná prípona –ojǫ, ktorá sa podnes zachovala už iba vo vsl. jazykoch. V ostatnom slovanskom prostredí sa vyvinuli tvary –овь, -om, -ou; uplatnila sa tu kontrakcia.

	Sg.	Pl.	Duál
N	рѫка	рѫкы	рѫцѣ
G	рѫкы	рѫкъ	рѫкоу
D	рѫцѣ	рѫкамъ	рѫкама
A	рѫкѫ	рѫкы	рѫцѣ
V	рѫко	рѫкы	рѫцѣ
L	рѫцѣ	рѫкахъ	рѫкоу
I	рѫкоѫ(оѭ)	рѫками	рѫкама

II. skloňovanie: -ьja kmene

- K –ija kmeňom patria tie substantíva ženského a mužského rodu, ktoré sú zakončené na -i (odvodené z -ьi, -ii kontrakciou)
- Napríklad k feminínam patrí grécizmus paraskevьgii (piatok), ladьi (loď), karbii (krabica); podnes žije slovo paní z panьi.
- Maskulína: sǫdьja, skokačьja (kuchár), balьi (lekár) (existancia dublet)

III. skloňovanie: -u kmene

- Indeurópske u-kmene sa končili v N sg. Na *-u-s, a A. sg. Na *-u-m. Tento typ tvoria substantíva M, N, F. *V slovanských jazykoch zostali len maskulína.*
- Končia sa na **–ъ** (v Nominatíve a Akuzatíve v mužskom rode), preto sa -u-kmene a -o-kmene maskulín vzájomne ovplyvňujú a podobajú.
- V stsl. je to neproduktívny typ: *synъ, domъ, volъ, medъ, polъ, svьkъ, ч.* (prevažne neživotné substantíva okrem synъ a volъ).
- Splynutie -o a čiastočne aj -jo-kmeňov s u-kmeňmi prinieslo do flexie starých -o a -jo-kmeňov morfémy zo skloňovania podľa typu -u-kmeňov a tiež naopak; **dvojtvary pri skloňovaní**.

	Sg.	Pl.	Duál
N	сынъ	сынове	сыны
G	сынꙋ	сыновъ	сыновꙋ
D	сынови	*сынъмъ	сынъма
A	сынъ	сыны	сыны
V	сынꙋ	сынове	сыны
L	сынꙋ	*сынъхъ	сыновꙋ
I	* сынъмь	*сынъми	сынъма

III. skloňovanie: -u kmene

- **dvojtvary pri skloňovaní**: Pri maskulínach s pôvodným (starým) skloňovaním podľa -u, -o a –jo kmeňov - **v D. sg**: bogu – bogovi, člověku – člověkovi, Petru – Petrovi, mǫžu – mǫževi (-ovi), domu – domovi, miru – mirovi

	o- a jo-kmene Sg.	**u-kmene** Sg.	**o- a jo-kmene** Pl.	**u-kmene** Pl.
N			доуси	доухове
			грѣси,	грѣхове
			змии	змиѥве
G	длъга	длъгоу	даръ	даровъ
			змии	змиѥвъ
D	человѣкоу	человѣкови		
	доухоу	доухови		
	мѫжоу	мѫжеви (-ови)		
L	дарѣ	дароу	дарѣхъ	даръхъ(-охъ)
	рѧдѣ	рѧдоу		
I	образомъ	образъмь	дары	даръми

IV. Skloňovanie: i-kmene

- F (produktívne) a M (neproduktívne)
- Indoeurópsky normatív bol na –is, akuzatív na –im (vduchu zákona otvorených slabík indoeurópske *s* a *m* zanikli.
- Kmeň má teda pomenovanie podľa indoeurópskej spojovacej morfémy –i-; praslovanské –ь-
- Rozdiel medzi skloňovaním F a M je v inštrumentáli sg. (пѫтьмь a костьѭ)
- Mená na –ль, -нь, -снь, -знь, -ть, -ость sem patria aj číslovky

	Sg.		Pl.		Duál	
N	пѫть	кость	пѫтьє	людьє (-ыє)	пѫти,	кости
G	пѫти	кости	пѫтии	людии (-ьи; ьјь)	пѫтью	костью
D	пѫти	кости	пѫтьмъ	людьмъ	пѫтьма	костьма
A	пѫти	кости	пѫти	люди	пѫти	кости
V	пѫти	кости	сынове	людьє (-ыє)	пѫти	кости
L	пѫти	кости	пѫтьхъ	людьхъ	пѫтью	костью
I	пѫтьмь	костьѭ	пѫтьми	людьми	пѫтьма	костьма

- Možná vokalizácia ь v silnej pozícii (kostьjь – костей, gostej), následná kontrakcia –ьjь/ii/í

V. skloňovanie: dlhé u-kmene (tvrdé)

- Indoeurópsky dlhý vokál *ū* sa zmenil za *ы*.
- Tento vokál sa štiepi pred konsonantom na –uu-, z ktorého vzniká –ъv-
- свекры (lat. socrus), G sg. свекръве.
- Málo produktívny typ; patria sem ženské bytosti (svokra, švagrina), abstraktá (ľuby, cěly „liečenie“) a vecné mená (buky, crьky, *žrьny „žarnov“).

	Sg.	Pl.
N	црькы/ ціръкы	црькъви
G	црькъве	црькъвъ
D	црькъви	црькъвамъ
A	црькъвь	црькъви
V	--	--
L	црькъве	црькъвахъ
I	црькъвыѭ	црькъвами

Spoluhláskové kmene

- -n-, -s-, -r-, -nt- (alebo –ęt-, alebo –t-) kmene
- Charakteristickou črtou týchto kmeňov je –e v G. a L.sg.
- Do tohto deklinačného systému prenikajú najmä koncovky i-kmeňov; najmä –i namiesto –e v G a L sg.
- -n-kmene: aj obyvateľské pená v pluráli (Slověne)

	Sg.	Pl.		Duál.
N.	kamy	kamene	N.A.V.	kameni
G.	kamęne	kamen7		kamenu
D.	kameni	kamen6m7		kamen6ma
A.	kamen6	kameni		
V.	kamy	kamene		
L.	kamene	kamen6ch7		
I.	kamen6-m6	kamen6mi		

Spoluhláskové kmene

Neutrá.

Podstatné mená stredného rodu boli trojaké:

1. zakončené v kmeni na -n /-men/, SEMĘ
2. zakončené na -ęt a ŽREBĘ
3. zakončené na -s. SLOVO - SLOVESE

Sg.

1.	N.A.V.	sěmę	2.	otročę	3.	slovo
	G.	sěmene		otročęte		slovese
	D.	sěmeni		otročęti		slovesi
	L.	sěmene		otročęte		slovese
	I.	sěmen6m6		otročęt6m6		sloves6m6

Spoluhláskové kmene

N.A.V.	sěmena	otročęta	slovesa
G.	sěmen7	otročęt7	sloves7
D.	sěmen6m7	otročęt6m7	sloves6m7
L.	sěmen6ch7	otročęt6ch7	sloves6ch7
I.	sěmen6mi	otročęt6mi	sloves6mi
	/sěmeny/	/otročęty/	/slovesy/

Duál.

N.A.V.	sěmeně	otročętě	slovesě
G.L.	sěmenu	otročętu	slovesu
D.I.	sěmen6ma	otročęt6ma	sloves6ma

Spoluhláskové kmene

Feminína s r-kmeňom (mati, dščerь)
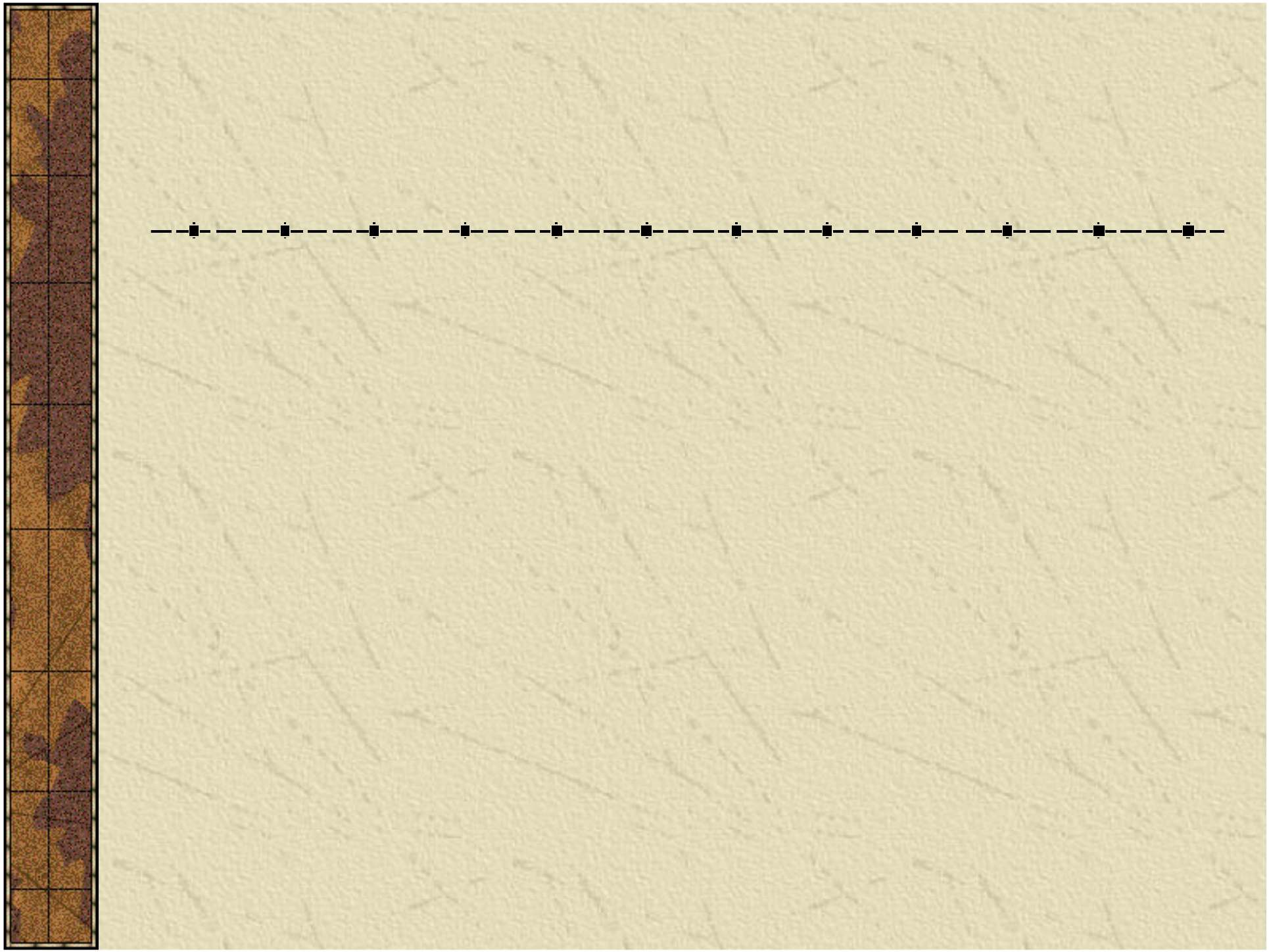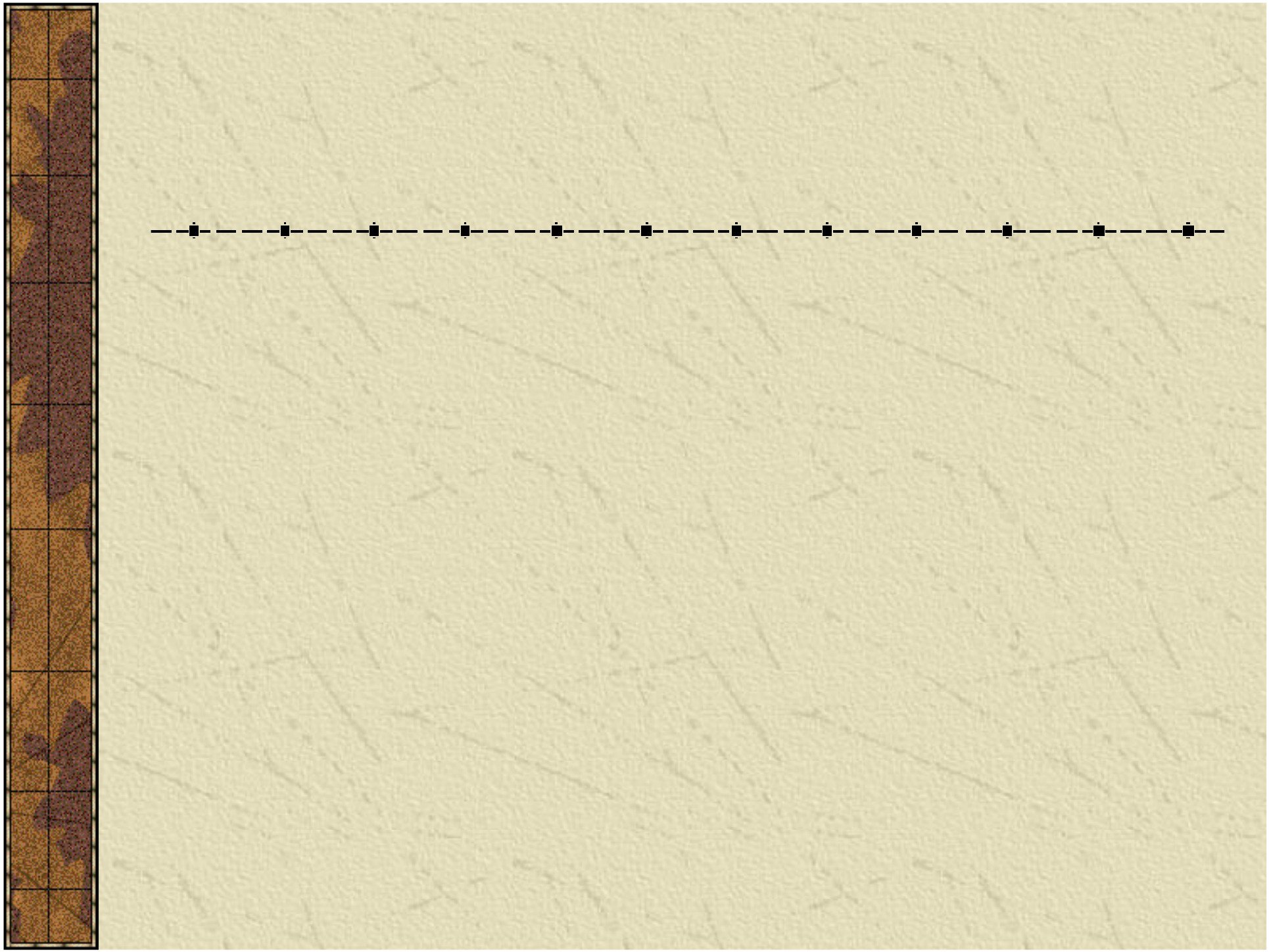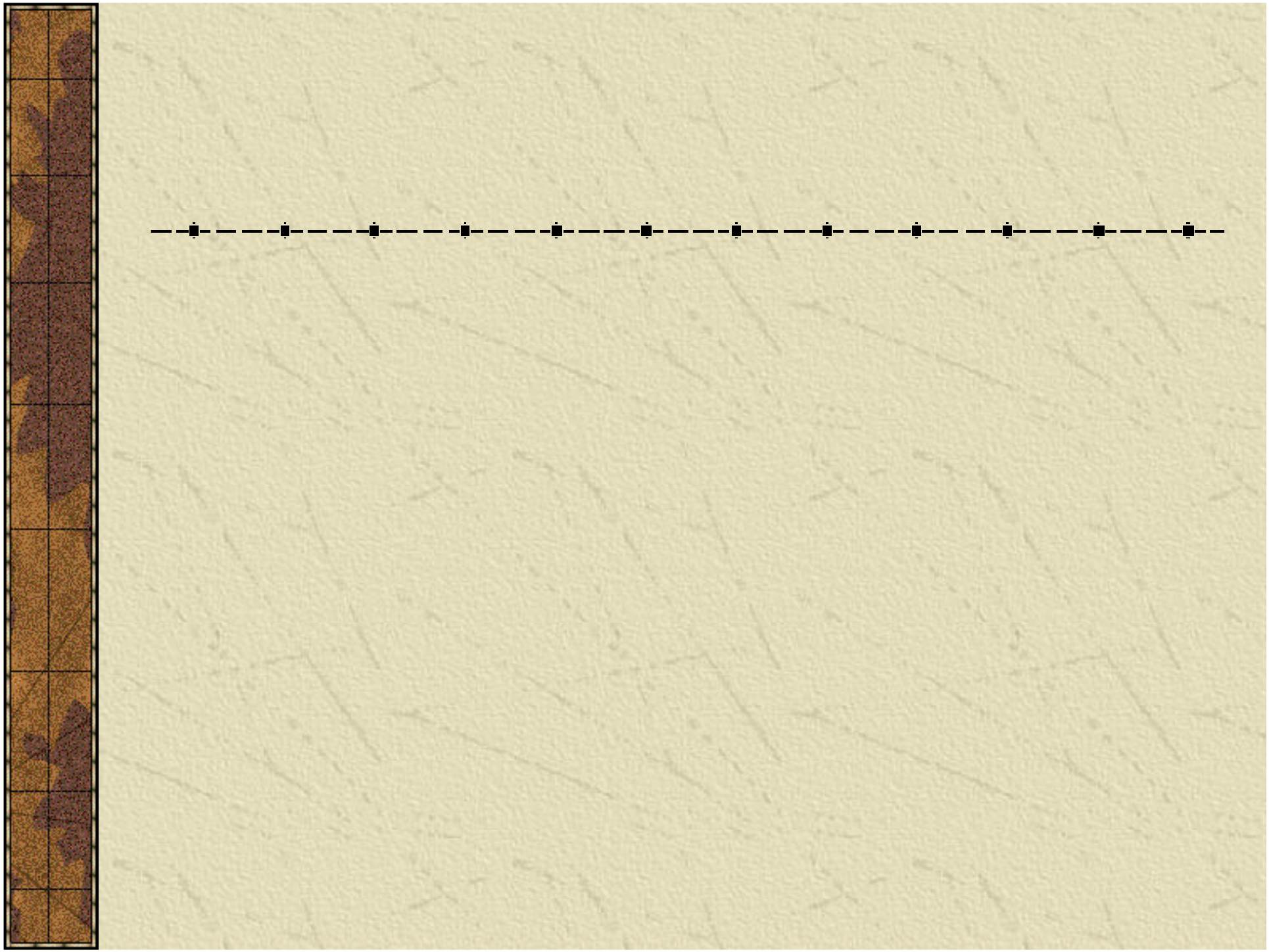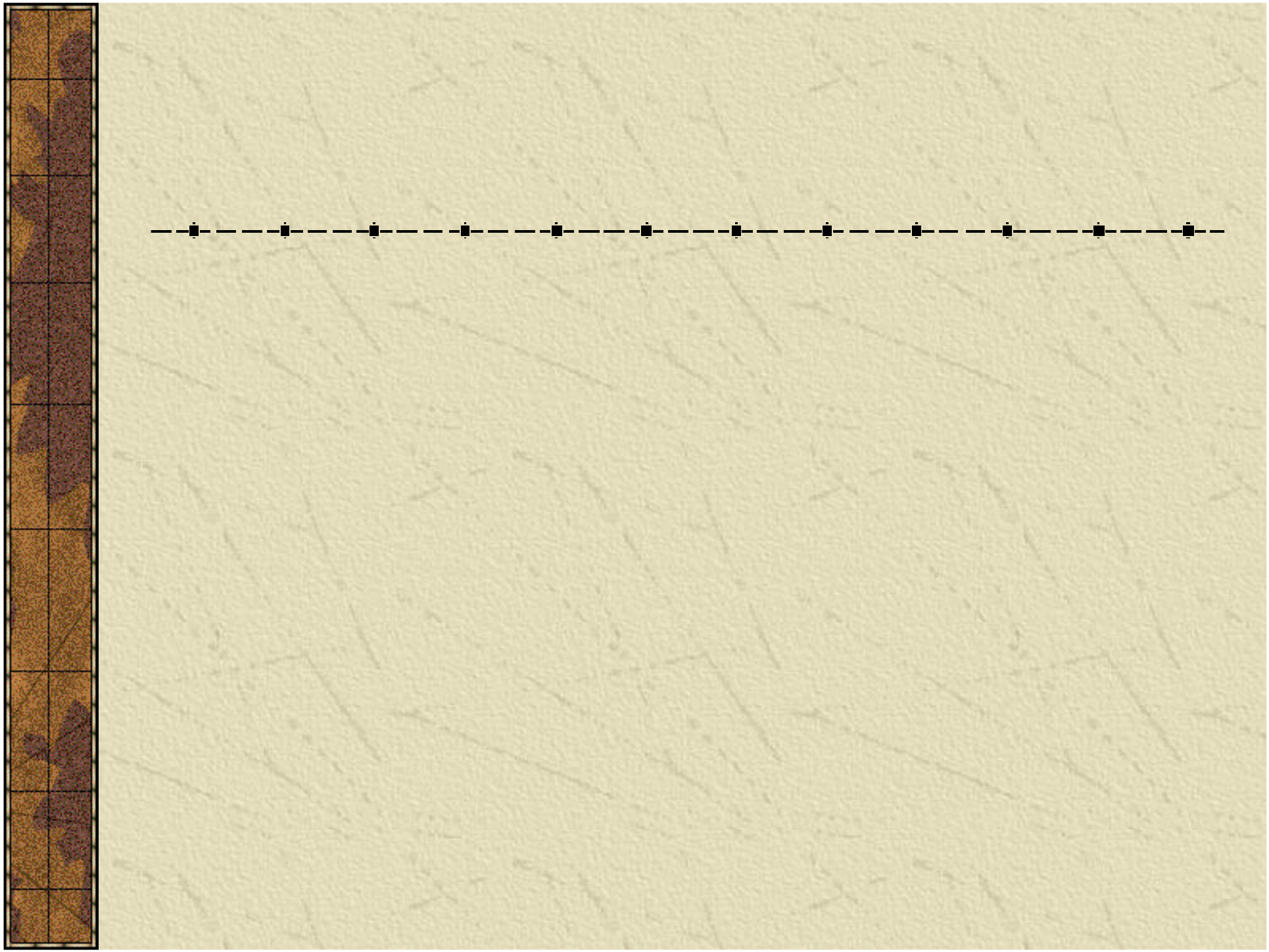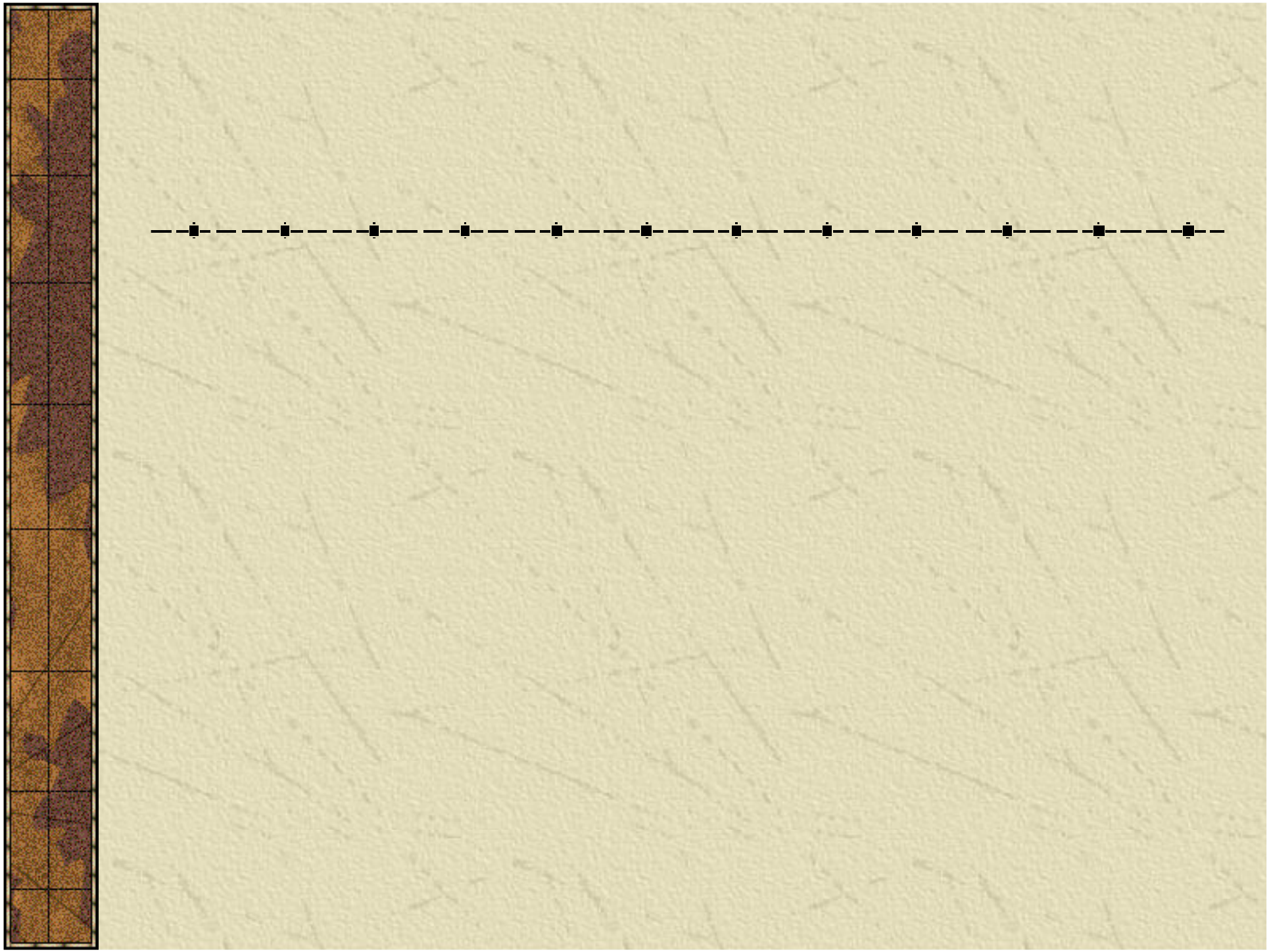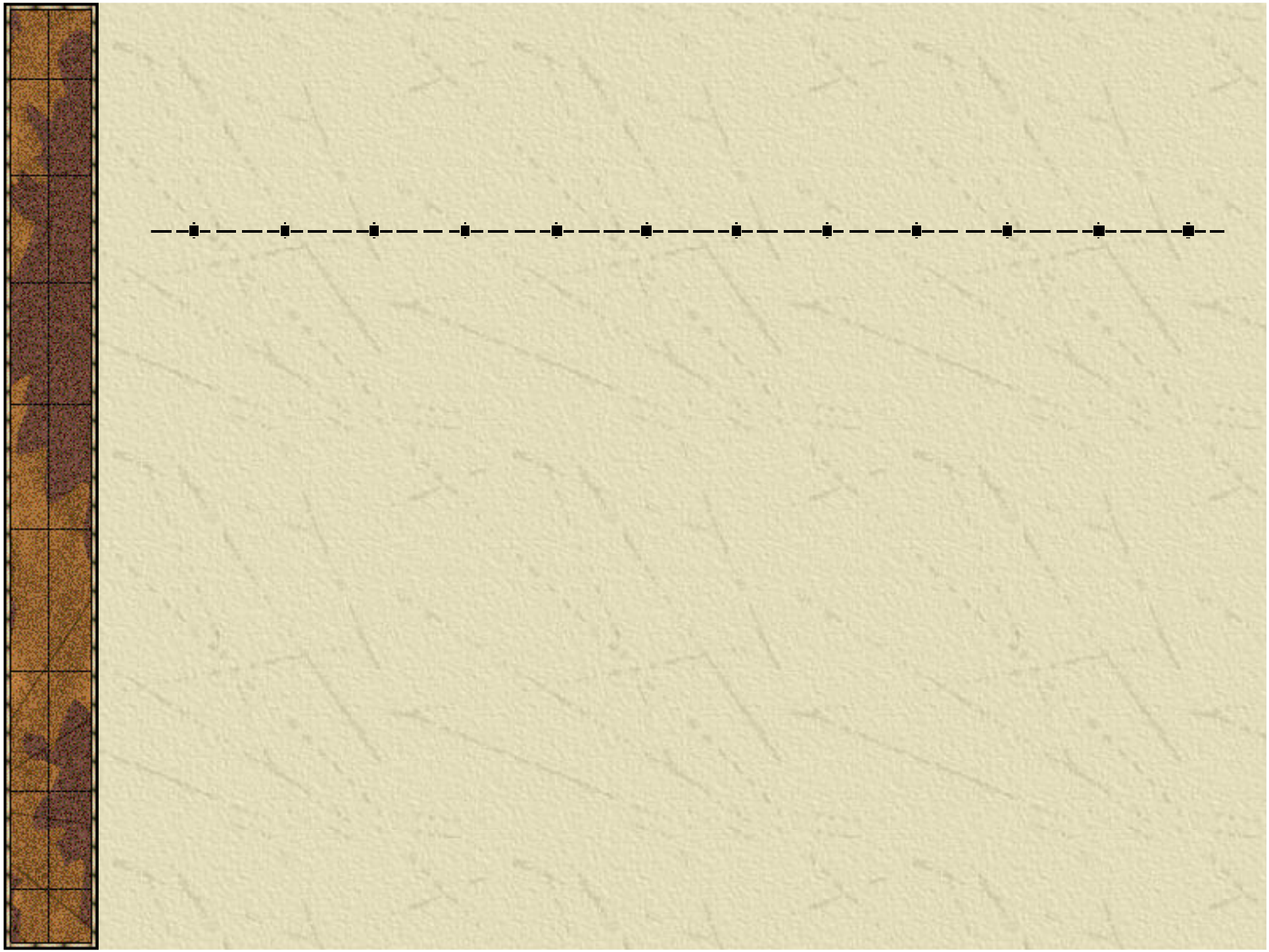
	Sg.	Pl.		Duál.
N.	mati	matere-i	N.A.	materi
G.	matere	mater7	G.L.	materu
D.	materi	mater6m7	D.I.	mater6ma
A.	mater6	matere-i		
V.	mati	= 1		
L.	materi	mater6ch7		
I.	mater6jǫ	mater6mi